

**SERMAYE PİYASASI KURULU
ARACILIK FAALİYETLERİ DAİRESİ**

**FUTURES (VADELİ İŞLEM)
SÖZLEŞMELERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ**

YETERLİK ETÜDÜ

**Selcan OLCA
Uzman Yardımcısı**

**Ekim 2001
ANKARA**

YÖNETİCİ ÖZETİ

Günümüzün hızla değişen ekonomik şartları, işletmeleri karşı karşıya kaldıkları risklere karşı daha fazla korunmaya zorlamaktadır. Bu da işletmeler tarafından türev ürünlerin kullanımını yaygınlaştırmaktadır. Diğer taraftan, türev araçlar riskten korunma araçları olmanın yanında, ticari kar amaçlı (spekülatif) da kullanılabilirlerdir.

Türev ürünlerle yapılan işlem hacminde artış, türev ürünlerle gerçekleştirilen işlemlerin muhasebe kayıtlarının nasıl yapılacağı sorununu da ön plana çıkarmıştır. Herhangi bir işlemde olduğu gibi, türev ürünlerle yapılan işlemlerin de sonucu kaydedilecek, sınıflandırılacak, raporlanacak ve analiz edilecek duruma getirilecektir. Ancak, bu aşamada bir takım kayıtlama, değerlendirme ve raporlama sorunları ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Türev araçların muhasebe sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla, Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (IASB) ve söz konusu araçların yoğun olarak kullanıldığı ülkelerde çalışmalar yapılmış ve türev araçların muhasebeleştirilmesi kurallara ve standartlara bağlanmıştır.

Futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde esas alınmak üzere, Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi'nin, IAS 32 ve IAS 39 numaralı standartlar olmak üzere 2 temel standardı bulunmaktadır. Avrupa Birliği düzenlemelerinde ise, "Belirli Şirketlerin Yıllık Hesapları" ile ilgili 78/660/EEC, "Konsolide Hesaplar" ile ilgili 83/349/EEC ve "Bankalar ve Diğer Finansal Kurumların Yıllık ve Konsolide Hesapları" ile ilgili 86/635/EEC direktiflerinde, futures sözleşmelerinin (genel olarak bütün türev araçların) muhasebeleştirilmesi konusuna yer verilmektedir. Diğer taraftan, Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Finansal Muhasebe Standartları Kurulu'nun (FASB) SFAS 107 ve SFAS 133 numaralı standartları futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde esas alınan standartlardır.

Futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesi açısından IASB, FASB ve Avrupa Birliği düzenlemelerinde yer alan ortak noktalar;

- Futures sözleşmelerinin, cari değerleri esas alınarak finansal tablolara yansıtılması,
 - Futures sözleşmesi süresince, sözleşmenin cari değerinde ortaya çıkacak kazanç ve kayıpların, sözleşmenin iktisap edilme amacına göre (spekülatif gelir amaçlı veya riskten korunma amaçlı), gelir tablosuna yansıtılması veya özsermaye hesap grubu içerisinde izlenmesi,
 - Futures sözleşmelerinin, riskten korunma amacıyla kullanılmaları halinde, riskten korunma muhasebesi için belirlenen kriterleri taşıması,
 - Riskten korunma amacıyla kullanılan futures sözleşmelerinin, cari değer riskinden korunma amaçlı, nakit akışı riskinden korunma amaçlı ya da yabancı paralı net yatırım riskinden korunma amaçlı olmaları dikkate alınarak, sözleşmelerin cari değerinde meydana gelen artış ve azalışların farklı muhasebe uygulamalarına tabi tutulması,
- şekilde özetlenebilir.

Türkiye'de ise 23.02.2001 tarih ve 24327 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik çerçevesinde, İMKB bünyesinde döviz dayalı vadeli işlem piyasasının kurulmasıyla türev ürünlerin muhasebeleştirilmesine ilişkin olarak yapılmakta olan çalışmalar hızlandırılmış ve Seri:XI No:19 sayılı "Vadeli İşlem ve Opsiyon Sözleşmelerinin Muhasebesine İlişkin Usul ve

Esaslar Hakkında Tebliğ” (Tebliğ) 27 Ağustos 2001 tarih ve 24506 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin olarak Türkiye için getirilen yöntem, uluslararası standartlar, Avrupa Birliği düzenlemeleri ve ABD düzenlemeleri çerçevesinde değerlendirildiğinde özellikle, riskten korunma amacıyla kullanılan sözleşmelerde “riskten korunmanın etkinliği” konusunda düzenlemeye açıklık getirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Futures piyasasının Türkiye açısından yeni bir piyasa olması ve türevin taşıdığı risklerin iyi ölçülerek değerlendirilmesi gerekliliğinin yanında, “riskten korunmanın etkinliği” söz konusu araçların muhasebeleştirilmesinin de çok önemli bir unsurudur. Dolayısıyla riskten korunmanın etkinliğinin de ne anlama geldiği, nasıl ölçülmesi ve nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususlarında detaylı bir düzenlemeye ihtiyaç vardır. Ayrıca, etkinliğin ne kadar zamanda bir ölçülmesi ve değerlendirilmesi gerektiği hususunda da bir alt sınır belirlemek gerektiği düşünülmektedir.

Diğer taraftan, henüz uluslararası standartlar ve yurtdışı uygulamalarında da tamamiyle gerçekleştirilememiş olmakla birlikte, mali tablolarda tüm varlık ve yükümlülükler için “cari değer” esasının uygulanması yönünde genel bir eğilim görülmektedir. Çünkü “cari değer” ile gösterilmemiş varlıklar açısından “riskten korunma muhasebesi”nin uygulanması güçlük teşkil etmektedir. Türkiye’de de oluşturulacak düzenlemelerde bu hususun dikkate alınmasında yarar görülmektedir.

Tebliğ’de “makul değer değişikliği riskine karşı korunma” ve “nakit akışı riskine karşı korunma” olmak üzere 2 ayrı tür riskten korunma muhasebesi öngörülmüş, döviz cinsi varlık ve yükümlülüklerin riskten korunmasına yönelik olan “döviz kuru riskine karşı korunma” ayırımına gidilmemiştir. Özellikle Türkiye’de döviz kullanımının yoğun olması, döviz cinsi varlık ve yükümlülüklerin işletmenin risk yapısını önemli ölçüde etkilediği dikkate alındığında, uluslararası uygulamaya paralel olarak “döviz kuru riski”ne karşı korunma muhasebesinin de ayrıca Tebliğ kapsamına alınması gerektiği düşünülmektedir.

Konu kamuyu aydınlatma düzenlemeleri açısından ele alındığında ise, futures sözleşmelerinin taşıdıkları risklerin finansal tablolara etkilerinin, mali tablo kullanıcılarına daha doğru ve anlaşılır şekilde açıklanabilmesi amacıyla, her bir sözleşme için mali yıl içinde sözleşmelerin cari değerindeki değişiklikler nedeniyle özsermaye hesap grubunda meydana gelen hareketleri gösteren bir tabloya da mali tabloların dipnotlarında yer verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KISALTMALAR CETVELİ

IASC	International Accounting Standards Committee	Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi
IAS	International Accounting Standard	Uluslararası Muhasebe Standardı
FASB	Financial Accounting Standards Board	Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (ABD)
SFAS	Statement of Financial Accounting Standard	Finansal Muhasebe Standardı Düzenlemesi

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
I. FUTURES İŞLEMLERİ	2
I.1. Genel Tanım.....	2
I.2. Futures Piyasaların Özellikleri.....	2
I.3. Futures Piyasaların İşleyişi	6
II. MUHASEBELEŞTİRME SORUNLARI	7
II.1. Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesine İlişkin Genel Sorunlar.....	7
II.1.1. Türev Ürünlerin Muhasebe Kayıtlarına Alınmaları ile İlgili Sorunlar.....	7
II.1.2. Türev Ürünlerle İlgili Değerleme Sorunları	8
II.1.3. Türev Ürünlerin Raporlanması İle İlgili Sorunlar	9
II.2. Futures Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesine İlişkin Sorunlar	9
III. FUTURES SÖZLEŞMELERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ İLE İLGİLİ TEMEL MUHASEBE KAVRAMLARI	10
IV. TÜREV ÜRÜNLERDE KULLANILABİLECEK MUHASEBE YAKLAŞIMLARI	11
IV.1. Kayıtlamaya İlişkin Yaklaşımlar	12
IV.1.1. Kayıtlamada Kullanılacak Hesapların Belirlenmesi	12
IV.1.2. Kayıtlamada Kullanılacak Değerleme Kriterinin Belirlenmesi	12
IV.1.3. Kayıtlamada Esas Alınacak Tarihin Belirlenmesi	12
IV.2. Riskten Korunma Kavramı ve Değerlemeye İlişkin Yaklaşımlar.....	14
V. FUTURES İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN MUHASEBE STANDARTLARI ve DÜZENLEMELERİ	15
V.1. Kamuyu Aydınlatma Düzenlemeleri.....	17
<i>Finansal Varlık ve Yükümlülüklerin Netleştirilmesi (offset)</i>	20
V.2. Futures Sözleşmelerinin Kayıtlara Alınması.....	21
V.3. Futures Sözleşmelerinin Değerlemesi ve Ortaya Çıkan Kazanç ve Kayıpların Muhasebeleştirilmesi.....	23
V.4. Futures Sözleşmelerinin Kayıtlardan Çıkarılması.....	24
V.5. Riskten Korunma İşlemleri (Hedging)	24
V.5.1. Cari Değerin Riskten Korunması	26
V.5.2. Nakit Akışının Riskten Korunması	28
V.5.3. Yabancı Paralı Net Yatırımların Riskten Korunması.....	31
V.6. Riskten Koruma (Hedge) Etkinliğinin Belirlenmesi	32
V.7. Teminatlar	34
VI. FUTURES SÖZLEŞMELERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN TÜRKİYE İÇİN GETİRİLEN YÖNTEM	34
VII. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	38

GİRİŞ

Günümüzün hızla değişen ekonomik şartları, işletmeleri karşı karşıya kaldıkları risklere karşı daha fazla korunmaya zorlamaktadır. Bu da işletmeler tarafından türev ürünlerin kullanımını yaygınlaştırmaktadır. Diğer taraftan, türev araçlar riskten korunma araçları olmanın yanında, ticari kar amaçlı (spekülatif) da kullanılabilir.

Türev ürünlerle yapılan işlem hacminde artış, türev ürünlerle gerçekleştirilen işlemlerin muhasebe kayıtlarının nasıl yapılacağı sorununu da ön plana çıkarmıştır. Herhangi bir işlemde olduğu gibi, türev ürünlerle yapılan işlemlerin de sonucu kaydedilecek, sınıflandırılacak, raporlanacak ve analiz edilecek duruma getirilecektir. Ancak, bu aşamada bir takım kayıtlama, değerlendirme ve raporlama sorunları ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Türev araçların muhasebe sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla, Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (IASC) ve söz konusu araçların yoğun olarak kullanıldığı ülkelerde çalışmalar yapılmış ve türev araçların muhasebeleştirilmesi kurallara ve standartlara bağlanmıştır.

Türkiye’de ise 23.02.2001 tarih ve 24327 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik çerçevesinde, İMKB bünyesinde döviz dayalı vadeli işlem piyasasının kurulmasıyla türev ürünlerin muhasebeleştirilmesine ilişkin olarak yapılmakta olan çalışmalar hızlandırılmış ve Seri:XI No:19 sayılı “Vadeli İşlem ve Opsiyon Sözleşmelerinin Muhasebesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ” (Tebliğ) ve buna bağlı olarak Seri:V No:51 sayılı “Aracı Kuruluşların Türev Araçların Alım ve Satımına Aracılık Faaliyetlerinde Düzenleyecekleri Belgeler ve Kayıt Düzeni Hakkında Tebliğ” ile Seri:XI No:18 sayılı “Aracı Kurum Hesap Planı ve Planın Kullanım Esasları Hakkında Tebliğ’de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ” 27 Ağustos 2001 tarih ve 24506 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bütün türev araçların ele alınması ve bütün ülkelerde konuya ilişkin olarak yapılan çalışmaların incelenmesi çok uzun zaman alacak kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiğinden, bu çalışmada “futures (vadeli işlem) sözleşmeleri” ele alınmış ve futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesi ile ilgili Türkiye’deki uygulama açısından yol gösterici olabilecek uluslararası muhasebe standartları, Avrupa Birliği düzenlemeleri ve bu işlemlerin yoğun olarak kullanıldığı Amerika Birleşik Devletleri’ndeki uygulamaya yer verilmiştir.

Çalışma 7 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, futures işlemlerine ilişkin genel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde, genelde türev ürünlerde ve özelde futures sözleşmelerinde karşılaşılan muhasebe sorunlarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde, futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmeleri ile ilgili temel kavramlar açıklanmış, dördüncü bölümde ise türev ürünlerde kullanılabilir temel muhasebe yaklaşımlarına yer verilmiştir. Beşinci bölümde futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmelerine ilişkin muhasebe standartları ve düzenlemeleri anlatıldıktan sonra altıncı bölümde Türkiye için getirilen yöntemden bahsedilmiştir. Yedinci ve son bölüm ise değerlendirme ve sonuçtan oluşmaktadır.

I. FUTURES İŞLEMLERİ

I.1. Genel Tanım

Futures sözleşmesi, standart kalite ve miktardaki para, döviz, altın, mali araç, mal ve diğer türev ürünlerin sözleşme tarihinde belirlenmiş bir fiyattan, gelecekteki belirli bir tarihte teslimini (alım-satımını) hükme bağlayan bir anlaşmadır. Anlaşmanın amacı, gelecekte olan alım satım işleminin fiyatının bugünden sabitlenmesidir. Sözleşmelerin alım ya da satımıyla ilgili yapılan işleme de “futures işlemi” denilmektedir.

Futures piyasalarında temel işlev, fiyat dalgalanmalarının yarattığı risklerin yönetimidir. Bu nedenle futures piyasalar, risklerin üstlenmek isteyen taraflara devri işlevini görür. Böylece yatırımcının, spot piyasada fiyat dalgalanmaları sonucunda karşılaşılabileceği risklere karşı korunmasını sağlar ve spekülörlerin de önceden tahminde bulunarak yüksek karlara erişmesine olanak verir. Dolayısıyla, futures piyasalar bir yandan risk yönetimi, diğer yandan ise spekülasyon (trading) amacıyla kullanılmaktadır (Yücel.2001:35).

I.2. Futures Piyasaların Özellikleri

Futures piyasaların özelliklerine aşağıda başlıklar halinde değinilmektedir.

a) Futures piyasalar örgütlenmiş borsalardır

Futures sözleşmelerine konu olan işlemler mutlaka futures işlem piyasasında yapılmak zorundadır. Bu organize borsalar, alım satım yapma hakkına sahip üyeler tarafından oluşturulur.

b) Futures piyasalarında yapılan sözleşmeler standartlaşmış sözleşme şartlarına göre yapılır

Futures piyasalarda yapılan sözleşmeler büyük çoğunlukla tek tiptir. Çünkü zaman içinde bu piyasalarda yapılan sözleşmeler standartlaştırılmıştır. Belirli bir zamanda ve belirli bir şekilde teslim edilecek malın özellikleri sözleşmede ayrıntılı bir şekilde açıklanmak zorundadır (Çetin.1998:3).

Sözleşmelerde, sözleşme konusu varlığın teslim tarihi, teslim yöntemi, futures sözleşmesine ilişkin meydana gelebilecek minimum ve maksimum fiyat değişimleri önceden belirlenmek zorundadır.

Bir futures sözleşmesinde aşağıda yer alan hususlar standarda bağlanmıştır:

- **Mahın Kalitesi:** Futures sözleşmelerine konu olan mallar, önceden özellikleri ayrıntılı olarak tespit edilmiş ve taraflarca bilinen mallardır.
- **Mahın Miktarı:** Her futures sözleşmesinin, sözleşmeye konu olan varlığın özelliğine göre farklı miktarlarda yapılması gerekmektedir ve bu miktarların üzerinde ya da altında alım satım yapılamaz. Bu, “sözleşme büyüklüğü”nü (contract size) göstermektedir ve vade bitiminde teslimatı yapılacak varlığın miktarı anlamına gelmektedir.
- **Teslim Şartları:** Futures sözleşmelerine konu olan mal, menkul kıymet ya da yabancı paraların teslimi belli kurallar içermektedir. Örneğin bir futures sözleşmesine konu olan buğday, teslim tarihinde takas odası (clearing house) tarafından uygunluğu kabul edilen bir depoda bulunmak zorundadır. Satıcı, teslim sırasında alıcıya bu deponun, buğdayın depolandığını gösteren belgesini sunmak zorundadır.
- **Teslim Tarihi:** Futures sözleşmeler, önceden belirlenmiş ileri bir tarihte teslimi içermektedir. Sözleşmenin vade sonu tarihi (maturity date), teslim tarihidir.
- **Gerçekleşebilecek minimum fiyat dalgalanması:** Futures piyasalarda alım-satımı yapılan tüm futures sözleşmelerinin günlük fiyat hareketleri sınırlamalara tabidir. İşlemler ancak piyasa yönetiminin kabul ettiği fiyat aralığı içinde gerçekleşmektedir. Burada amaç piyasanın likiditesini arttırmak ve işlemlerin tamamlanmasını geciktirecek gereksiz küçüklükteki fiyatlama olanağına izin vermemektir. Günlük fiyat dalgalanmaları sınırına ulaşıncaya alım satım işlemi durdurulur (Yücel.2001:40).

- **Maksimum sözleşme sayısı:** Futures piyasadaki her bir katılımcının sahip olabileceği maksimum sözleşme sayısı standartlaştırılmıştır. Böylece piyasa katılımcısının pozisyonuna bir limit uygulanmaktadır.

c) Futures piyasalar “takas odası (clearing house)” denilen organizasyona sahiptir

Futures işlemlerinin güvenli bir şekilde yapılabilmesi için her futures borsası “takas odası” denilen, borsaya bağlı olarak ya da ayrı bir ticari işletme olarak kurulabilen bir organizasyona sahiptir. Bu organizasyonun fonksiyonu, futures sözleşmesine taraf olanların teslim sorumluluklarını yerine getirmelerini garanti etmektir (Çetin.1998:4).

Her işlem günü sonunda, tüm işlemciler hem satın aldıkları, hem de sattıkları tüm futures sözleşmelerini takas merkezi ile netleştirirler. Böylece, her satılan sözleşmenin bir alıcı tarafı olduğu düşünülürse, takas merkezi günün sonunda sıfır net pozisyona sahip olur. Takas işlemlerinden sonra, teslim etme ve teslim alma sorumlulukları takas merkezine geçmiş olur.

Futures sözleşmesi prosedüre uygun olarak yapıp gerekli işlemler yerine getirildikten sonra, takas odası alıcıya karşı satıcı, satıcıya karşı da alıcı konumunda devreye girmektedir. Dolayısıyla tarafların birbirlerini tanıması, güvenmesi gerekmemektedir (İmamoğlu,1996:10-11) .

Bu çerçevede, takas odasının fonksiyonları,

- Futures piyasasında, alıcıya karşı satıcı, satıcıya karşı alıcı pozisyonunu alarak, piyasadaki tüm işlemcilerin yükümlülüklerini yerine getireceği güvencesini sağlamak,
- Piyasada aktif bir pozisyon almadan sadece alıcı ve satıcı taraflarla işlem yapmak,
- Birbirlerini tanımayan piyasa işlemcileri için kendi kredibilitelerini kullanmaktır (FASB.1999:37-38)

d) Futures piyasalarda işlem yapanların marjin (margin payment) ve günlük marjin mutabakatı (daily settlement) denilen yükümlülükleri vardır

Takas odası, futures sözleşmesi taraflarının kredi riskini (yükümlülüklerini yerine getirmeme riski) üstlenme işlevini “marjin” adı verilen bir güvence sistemine dayanarak gerçekleştirmektedir. Marjin, futures piyasasının bir ödeme sistemidir ve kendine özgü özellikleri vardır. Futures piyasasında herhangi bir kişi ilk defa sözleşme

almak istediğinde, kendi aracı kuruluşuna, aracı kuruluş da takas odasına her sözleşme başına bir güvence parası yatırır (Erol.1999:9).

Futures piyasasında alım satım yapmak istenildiğinde, ilk güvence tutarı olan *başlangıç teminatının* (initial margin) yatırılması gerekmektedir. Marjinler genel olarak toplam sözleşme değerinin çok düşük bir yüzdesi olarak alınırlar. Bir sözleşmenin değeri, ürün başına futures piyasası fiyatı ile sözleşmenin standart ürün miktarlarının çarpımıyla elde edilir. Marjinler genelde sözleşme değerinin %2-10'u arasında değişmektedir. Küçük bir miktar yatırarak büyük bir kazanç elde edilebilen futures piyasalarda kaldıraç etkisi çok yüksektir. Bu yüksek kaldıraç etkisi getiri oranını çoğalttığı oranda risk faktörünü de o kadar yükseltmektedir. Bundan dolayı da günü zararlı kapatan yatırımcıya pozisyonu sürdürmesi için ek marjin ödeme zorunluluğu getirilmiştir. Müşteriye *teminat tamamlama çağrısı* (margin call) yapıldıktan sonra, müşteri ya zararı kabul edip pozisyonunu kapatır ya değişim marjını ödeyerek pozisyonunu devam ettirir ve yahut da elindeki mevcut pozisyonunu tutarak ona karşıt bir pozisyon alır (Yücel.2001:44).

Takas merkezi, her günün sonunda, futures sözleşmesi bulunan müşterilerin bu sözleşmelerin alış ve satış fiyatları ile (bunlar piyasaya giriş fiyatı veya bir gün önceki fiyatıdır) piyasa kapanış fiyatlarını karşılaştırarak söz konusu sözleşmelerin kar veya zararını bulur. Diğer bir deyişle, futures sözleşmesinin spot fiyatlar karşısında aldığı değeri ve bu değer sözleşme sahibine yansıyışını tarafların hesabına işler (Seigel.1990:16-17). Bu işleme *günlük teminat hesaplarının güncelleştirilmesi* (margin mutabakatı-marking to market) adı verilir. Günlük teminat hesaplarının güncellenmesi sonunda zarar varsa, bu zarar miktarı kişinin marjin hesabından belirli bir alt seviyeye gelene kadar otomatik olarak düşülür. Ancak, marjin hesabının bu alt seviyeye inmesinden sonra, tekrar ilk başlangıç seviyesine tamamlanması gerekmektedir. Burada dikkat edilecek husus, futures sözleşmesinde iki taraf olduğu için fiyat değişikliği sonucu bir tarafın marjin hesabı artarken, diğer tarafın marjin hesabının azalmasıdır. Gün sonunda yatırımcının marj hesabındaki miktar başlangıç marjını geçiyorsa, bu sefer de yatırımcının bu fazla tutarı çekme hakkı bulunmaktadır. Yatırımcının marjin hesabını kapatma hakkı ise ancak pozisyonunu kapattığında doğar (Yücel. 2001:46).

Sürdürme teminatı (maintenance margin), yatırımcının pozisyonunu koruyabilmesi için bulunması gereken minimum tutara denilmektedir. Bu tutar bazen başlangıç marjı kadar, ya da genelde başlangıç marjının % 75 'i kadardır.

Değişim marjini (variation margin) ise, yatırımcının başlangıç marjını muhafaza etmek için ödemesi gereken tutardır.

I.3. Futures Piyasaların İşleyişi

Yatırımcıların, futures işlemlerine girmesinin 3 önemli sebebi vardır:

- a) Spekülasyon
- b) Riskten korunma (hedge)
- c) Arbitraj

a) *Spekülasyon Amacı* : Bir spekülör, kazanç elde etme amacıyla futures işleme taraf olan ve risk üstlenen kimsedir. Bazı spekülörler ekonomik ve teknik analizlere dayanarak gelecekte futures işlemlerine konu olan malların fiyatlarını tahmin etmeye çalışırlar ve buna uygun futures işlemlerine girerler. Amerika Birleşik Devletlerinde futures borsalarında spekülasyon amacıyla futures sözleşmesi yapanlar “pit traders” veya “floor traders” denilen borsa üyeleridir.

b) *Riskten Korunma (Hedging) Amacı* : Riskten korunan kişi, futures piyasalarını gelecekte mal fiyatlarında, hisse senedi fiyatlarında, döviz fiyatlarında ve faiz oranlarında meydana gelecek hareketlerin sebep olduğu risklerden korunmak için kullanır.

c) *Arbitraj Amacı*: Arbitraj amacıyla işlem yapanlar, futures sözleşmeleri yapmak suretiyle futures piyasaları ile nakit piyasalar ve futures borsalarının kendi aralarındaki fiyat farklılıklarından yararlanıp kazanç elde etmeye çalışırlar (Çetin, 1999:7).

Futures sözleşmeler, borsalarda genel olarak aracı kurumlar aracılığıyla alınıp satılır. Amerika’da aracı kurumlar, verdikleri hizmetlere göre, “full service brokers” ve “discount brokers” olarak 2’ye ayrılmaktadırlar. Birinci grup aracı kurumlar müşteri adına alım-satım emirlerini yerine getirirler, yatırımcılara işlem ve muhasebe kayıtlarını iletirler, piyasa bilgilerini sağlayıp, hedging stratejileri konusunda danışmanlık verirler. Diğerleri ise yalnızca alım-satım emirlerini yerine getirirler ve yaptıkları işlemlerle ilgili teyitleri müşterilerine ulaştırırlar (Yücel, 2001:49).

Futures sözleşmesi tarafları, sözleşmeyi sona erdirmek istediklerinde, 3 farklı seçeneğe sahip olmaktadır:

1) Vadeden Önce Ters İşlem ile Sona Erme (Offset):

Futures sözleşmesinin vadeden önce sona ermesi, ters işlem yapılması ile mümkün olur. Futures sözleşmesi ile alıcı veya satıcı olan taraf, bir süre sonra futures sözleşmesini iptal etmek yerine üçüncü bir kişiyle bulunduğu pozisyonunu tersi (alıcı

ise satıcı, satıcı ise alıcı) bir pozisyonda yeni bir sözleşme yapar. Bu işlem, aynı mal için alıcı ve satıcı olarak iki defa futures sözleşmesi yapan kişinin takas odasına karşı yükümlülüklerini ortadan kaldırmakta ya da başka bir deyişle, takas odası tarafından sözleşme konusu malın teslimi için sorumlu tutulmamaktadır.

2) *Vadede Teslim İle Sona Erme:*

Vadesine kadar ters işlem yapılarak ortadan kaldırılmayan futures sözleşmeleri, vade sonunda sözleşme konusu malın sözleşmede belirtildiği şekilde teslimi ile son bulur.

3) *Vadede Nakdi Mutabakat İle Sona Erme:*

Bu yöntemde, vade sonunda taraflar birbirlerinin kayıplarını giderecek şekilde ödeme yaparak futures sözleşmesini kapatabilmektedirler.

II. MUHASEBELEŞTİRME SORUNLARI

II.1. Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesine İlişkin Genel Sorunlar

Türev araçların muhasebeleştirilmesine ilişkin genel sorunlar, muhasebe kayıtlarına alınmalarına ilişkin sorunlar, türev ürünler ile ilgili değerlendirme sorunları ve raporlama sorunları başlıkları altında toplanabilir.

II.1.1. Türev Ürünlerin Muhasebe Kayıtlarına Alınmaları ile İlgili Sorunlar

Türev ürünlerle gerçekleştirilen işlem hacminde artış, türev ürünlerle gerçekleştirilen işlemlerin muhasebe kayıtlarının nasıl yapılacağı sorununu da ön plana çıkarmıştır. Bu ürünlerle yapılan işlem sonuçlarının, işletme ile ilgilenen taraflara açıklanmasının gerekliliği, işlemlerin muhasebe boyutunu dikkate almayı zorunlu kılmıştır. Herhangi bir işlemde olduğu gibi, türev ürünlerle yapılan işlemin sonucu da kaydedilecek, sınıflandırılacak, raporlanacak ve analiz edilecek duruma getirilecektir.

Türev ürünlerin muhasebeleştirilmesine ilişkin ilk uygulamalarda diğer bilanço kalemlerinin aksine, türev ürünler bilanço dışı kalem (off-balance-sheet items) kabul edilmiştir (Kaygusuz, 1998:17). Ancak, türev ürünlerin bilanço içinde gösterilmemesi, bu araçların mali tablolara etkisinin tam olarak izlenememesine neden olmuştur. Dolayısıyla, türev ürünlerin asli hesaplarda mı nazım hesaplarda mı izleneceği sorunu gündeme gelmiştir. Uluslararası muhasebe standartlarında, Avrupa Birliği düzenlemelerinde ve Amerikan muhasebe sisteminde, türev ürünlerin muhasebeleştirilmesinde asli hesapların kullanılması öngörülmektedir. Ancak işlemin yapıldığı tarihte herhangi bir ekonomik değer hareketi olmadığı ve bilançonun varlık ve

kaynaklarını gereksiz yere arttıracığı gerekçesi ile türev ürünlerin nazım hesaplarda izlenmesi gerektiği görüşü de mevcuttur (Örten, 2001:9).

Türev araçların muhasebe kayıtlarına geçirilmesi konusu, riskten korunma araçlarının finansal tablolarda aktif veya pasif olarak mı kaydedileceği çevresinde de değerlendirilmelidir. Bu seçimi zorlaştıran bir faktör, yeni finansal araçların temel olarak tanımlanan araçlardan türemiş olmalarıdır. Temel finansal araçlar, geleneksel muhasebenin aktif, pasif ve özsermaye tanımlarını karşılayabilen repo, tahvil ve hisse senedi gibi araçlardır. Türev ürünler ise temel araçlarda el değiştirme olmaksızın, riski bir taraftan diğerine aktaran yasal sözleşmelerdir. Bir çoğunun gerçekleşmesi olaylara bağlıdır ve bu yüzden ilişkili oldukları temel enstrümanlarla benzer özellikleri sergilemezler. Dolayısıyla türev araçların muhasebeleştirilmesindeki önemli hususlardan biri de, türev ürünlerin bağlı oldukları temel araçlarla aynı muhasebeleştirme esaslarına tabi tutulup tutulmayacağıdır (Gündüz, Tatal. 1995: 20).

Türev ürünlerin muhasebe kayıtlarına geçirilmesinde, aşağıda belirtilen sorulara cevap aranacaktır:

- a) Türev ürünler asli hesaplarda mı, nazım hesaplarda mı izlenecektir?
- b) Türev ürünler bir aktif kalem mi, pasif kalem mi sayılmalıdır?
- c) Riskten korunma amaçlı ve spekülatif amaçlı pozisyonların muhasebesinde farklılık olacak mı?
- d) Riskten korunma amaçlı ve spekülatif amaçlı pozisyonların kar veya zararı ne zaman değerlemeye alınacak?
- e) Riskten korunma muhasebesi için türev ürün piyasasında alınan pozisyonun riskten korunma aracı olup olmadığını belirleyen kriterler nelerdir?
- f) Marjin nasıl kaydedilmelidir? (Kaygusuz, 1998:27)

II.1.2. Türev Ürünlerle İlgili Değerleme Sorunları

Türev ürünlerin muhasebeleştirilmesi açısından diğer bir sorun değerlendirme ile ilgilidir. Değerleme sorunu iki aşamada karşımıza çıkmaktadır. Birinci aşamada, bu sözleşmelerin yapıldıkları tarihte muhasebe kayıtlarına alınacak değerinin saptanması, ikinci aşamada ise, faaliyet dönemleri sonundaki veya finansal raporların düzenleneceği tarihlerdeki değerlendirme sorunlarıdır (Selvi. 2000: 42-43).

Bu aşamada cevaplanması gereken sorular şunlar olacaktır:

- a) Türev ürünler nasıl değerlendirilecektir?

- b) İlişkili olduğu temel enstrümanlarla aynı değer ölçülerine mi sahip olacaktır? Ya da tamamen bağımsız bir değerlendirme mi izlenecektir? Eğer böyle olacaksa hangi değer ölçüleri (tarihi maliyet, piyasa değeri, maliyet veya piyasa değerinden düşük olanı, iskonto edilmiş bugünkü değer gibi.) dikkate alınacaktır?
- c) Türev ürünlerinden doğan kar ve zararlar gelir tablolarında nasıl yansıtılacaktır? (Gündüz, Tatal. 1995: 21).

II.1.3. Türev Ürünlerin Raporlanması İle İlgili Sorunlar

Türev ürünlerin raporlanması ile ilgili sorunlar ise, türev ürünlere ilişkin sözleşmelere ait bilgilerin finansal raporlarda kamuya nasıl açıklanacağına ilişkindir.

Burada cevaplanması gereken sorular şunlardır:

- a) Finansal araçların alıcı ve satıcıları taraf oldukları ürünlerin içeriklerini ne ölçüde ve ne kadarını kamuya açıklayacaklardır?
- b) Finansal araçların hangi özellikleri genel amaçlı finansal tablolarda gösterilmelidir?
- c) Kamuoyunu tatmin edebilecek türevlere ilişkin risklerin içeriği ne olacaktır? (Gündüz, Tatal. 1995: 21)

II.2. Futures Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesine İlişkin Sorunlar

Futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesi, sözleşmenin kullanım amaçlarına göre farklılık göstermektedir. Ancak, futures sözleşmeleri riskten korunmak amacıyla kullanıldığında, kar ve zararın tanımlanması ve hangi hesapta tutulacağı genelde sorun yaratmaktadır (Kaygusuz. 1998:56).

Diğer taraftan, muhasebenin temel kavramları da, bu konuda bazı çelişkilere neden olmaktadır. Risk yönetiminde kullanılan futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde süreklilik ve tutarlılık kavramları ile ilgili bir sorun olmamakla birlikte, tahakkuk esas ve ihtiyatlılık kavramları arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Çünkü, tahakkuk esas gerçekleşmemiş karların dikkate alınmasını önerirken, ihtiyatlılık kavramı, gerçekleşmemiş karlar için herhangi bir işlem yapılamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Riskten korunan varlık ve risk yönetim aracının kar veya zararı aynı dönemde gerçekleşse ve birbirlerinin kar veya zararını dengelese bile genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri kar ve zararın aynı dönemde tanımlanması için engel teşkil edecek ve sonuçta kar bir dönemde gelir tablosunda yer alırken, zarar başka bir dönemde gelir tablosunda yer alacaktır. (Kaygusuz. 1998:56)

Bununla birlikte, riskten korunmak amacı için kullanılan futures sözleşmelerinin hangi değer ile değerlendirileceği de kar veya zararın tanımlanmasında sorun yaratmaktadır. Riskten korunan pozisyon ile riskten korunmak için kullanılan sözleşmenin birbirinden farklı değerle değerlendirilmesi riskten korunma muhasebesi için bir sorundur. Riskten korunma muhasebesi uygulanmaksızın, riskten korunmak için kullanılan araçlar cari piyasa fiyatları ile değerlendirilirken riskten korunan pozisyonlar maliyet değeri üzerinden değerlendirilirler. Bu da riskten korunmanın etkinliğinin muhasebe açısından görülmesine engel teşkil etmektedir (Kaygusuz. 1998:56).

Her iki riskten korunma işlemi bileşeni (riskten korunan pozisyon ve riskten korunma aracı-futures sözleşmesi) tarihi maliyet (bir varlık ya da yükümlülüğe ödenmiş olan fiyat) ile değerlendirilebilebileşenlerden biri diğerinden önce sona erer ise yine sorun çıkar. Bu durumda, sona eren bileşenin kar veya zararı, riskten korunan varlık ve riskten korunan araç arasındaki kar veya zararın denkleştirilmesinden önce raporlanır.

Görüldüğü gibi, riskten korunan pozisyon ve riskten korumak amacı ile kullanılan futures sözleşmesinin değerlemelerindeki sorunlar kar veya zararın hangi dönemde tanımlanacağına da yansımaktadır. Bu sorunları ortadan kaldırmak amacıyla “ertelemeli riskten korunma muhasebesi” (deferral hedge accounting) ve “piyasa değerine göre riskten korunma muhasebesi” (mark to market hedge accounting) kullanılmaktadır (Kaygusuz 1998:56-57). Bu yöntemlere çalışmanın IV.2. bölümünde değinilecektir.

Futures sözleşmeleri, henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmesi muhtemel bir işlemde kaynaklanabilecek risklerden korunmak amacıyla da yapılabilmektedir. Ancak, önceden tahmin edilen (öngürülen) işlemlerin riskten korunması ile ilgili sorunlar da vardır. Çünkü riskten korunan kalem henüz ortada değildir, işlem gerçekleşmemiştir. Bunun sonucunda, riskten korunma aracının kar veya zararlarının riskten korunan varlığın zarar veya karı ile dengelenmesi güçlük yaratmaktadır.

III. FUTURES SÖZLEŞMELERİNİN MUHASABELEŞTİRİLMESİ İLE İLGİLİ TEMEL MUHASEBE KAVRAMLARI

Futures sözleşmeleri ile ilgili kazanç ve kayıpların kayda alınmasında aşağıda belirtilen temel muhasebe kavramlarından yararlanılmaktadır (Önce. 1995:43-44):

İhtiyatlılık Kavramı: Muhasebe olaylarında, ihtiyatlı davranılmasını ve işletmenin karşılaşacağı risklerin göz önüne alınması gerektiğini ifade eder. Bu kavram, gerçekleşmesi kesin olmayan gelir ve karların gerçekleşene kadar hasılat olarak

kaydedilmemesini, buna karşılık muhtemel gider ve zararlar için ise karşılık ayrılmasını gerektirir.

İşletmenin Sürekliliği Kavramı: Normal koşullarda işletmelerin faaliyetlerini belirli bir süreye bağlı olmaksızın sürdürecekleri ve gelecekte de devam ettirecekleri varsayılarak hesapların hazırlanması gerektiğine ilişkin kavramdır.

Dönemsellik Kavramı: İşletmenin sürekliliği kavramı uyarınca, sınırsız kabul edilen ömrünün belli dönemlere bölünmesi ve her dönemin faaliyet sonuçlarının diğer dönemlerden bağımsız olarak saptanması gerektiğini ifade eder. Gelir ve giderlerin tahakkuk esasına göre muhasebeleştirilmeleri hasılat, gelir ve karların aynı döneme ait maliyet, gider ve zararlarla karşılaştırılmalarını ve bunların nakit akışına göre değil de ilgili oldukları muhasebe döneminde tahakkuk ettirilmeleri ve işlem görmeleri gerektiğini ortaya koyan kavramdır.

Özün Önceliği Kavramı: İşlemlerin muhasebeye yansıtılmasında ve onlara ilişkin değerlendirmelerin yapılmasında biçimlerinden çok özlerinin esas alınması gerektiğini ifade eder. İşlemlerin finansal özellikleri yasal şekillerinden önce gelmelidir ve işlemin işletme için ifade ettiği gerçek göz önünde tutulmalıdır. İşlemin biçimi ve özü arasında farklılık olduğunda biçimi değil özü esas alınmalıdır.

Tutarlılık Kavramı: Bir dönemde uygulanan muhasebe yöntemlerinin diğer dönemlerde değiştirilmemesi gerektiğine ilişkin bir kavramdır. Benzer olay ve işlemlerde, kayıt düzenleri ile değerlendirme ölçülerinin değişmezliğini ve mali tablolarda biçim ve içerik yönünden tekdüzeliği öngörür.

IV. TÜREV ÜRÜNLERDE KULLANILABİLECEK MUHASEBE YAKLAŞIMLARI

Muhasebe, işletmelerin yaşadıkları ekonomik olayların, parayla ifade edilen bilgilerin biriktirilmesi, sınıflandırılması, kayıtlanması, özetlenmesi, denetlenmesi, yorumlanması, özetlerin, denetim sonuçlarının ve yorumlarının raporlanarak işletme ile ilgili kişi ve kurumlara iletilmesi işlevini yerine getirir. İşletme ile ilgili bilgiler, ihtiyacı olan kişilerin alacakları kararların doğru ve güvenilir olması işletme ile ilgili finansal durum ve finansal sonuçların doğru, güvenilir, tam olarak ve zamanında sunulmasına bağlıdır (Karacaer. 1997: 91).

Türev ürünlere ilişkin muhasebe sorunu ise, bu ürünlerin kayıtlara geçirilmesi, değerlendirilmesi ve finansal tablolara yansıtılması konularını içermektedir.

Bu bölümde, genel olarak türev ürünler ile ilgili muhasebe yaklaşımları ele alınacaktır.

Türev ürünler, kar sağlamak amacıyla spekülasyon olarak kullanılabilir gibi, riskten korunma (hedging) amacıyla da kullanılabilir. Bu nedenle, türev ürünlere ilişkin muhasebeleştirme ve raporlama özellikleri incelenirken bu aracın hangi amaçla kullanıldığının belirlenmesi önemli olmaktadır.

IV.1. Kayıtlamaya İlişkin Yaklaşımlar

Diğer finansal araçlarda olduğu gibi türev araçların da muhasebe kayıtlarına alınması sırasında önem teşkil eden konular vardır. Türev araçlarda kayıtlama yapılırken dikkat edilmesi gereken konular aşağıdaki başlıklar halinde incelenmektedir.

IV.1.1. Kayıtlamada Kullanılacak Hesapların Belirlenmesi

Uluslararası muhasebe standartlarında, Avrupa Birliği düzenlemelerinde ve Amerika’da kullanılan sistemde, türev ürünlerin muhasebeleştirilmesinde asli hesapların kullanılması öngörülmektedir.

Diğer taraftan, işlemin yapıldığı tarihte herhangi bir ekonomik değer hareketinin olmadığı ve bilançonun varlık ve kaynaklarını gereksiz yere arttıracak gerekçeleriyle, türev ürünlerin nazım hesaplarda izlenmesinin daha uygun olacağı görüşü de bulunmaktadır (Örten. 2001:9).

Türev araçların aktif yada pasif kalem niteliğinin belirlenmesinde ise, bu araçların getirdiği hak ve yükümlülüklerin dikkate alınması gerekecektir. Türev araç, işletmeye sağladığı hak yada getirdiği yükümlülüğe bağlı olarak varlık ya da yükümlülük şeklinde kayıtlara alınmaktadır.

IV.1.2. Kayıtlamada Kullanılacak Değerleme Kriterinin Belirlenmesi

Türev ürünler muhasebe kayıtlarına alınırken, türev ürünün sözleşme değeri, piyasa değeri (cari değer), iz değeri, prim veya iskontolu değeri veya beklenen nakit akışlarının bugünkü değeri kullanılabilir.

IV.1.3. Kayıtlamada Esas Alınacak Tarihin Belirlenmesi

Türev araçların kayıtlara alınmasında esas alınacak tarihin belirlenmesi, “türev araçların kayıtlara alınma zamanı” ve “kayıtlamada kullanılacak değerlendirme” açısından olmak üzere 2 şekilde incelenebilir.

IV.1.3.1. Kayıtlama Zamanı Açısından

Türev araçların muhasebeleştirilmesi, türev araçların kayıtlara alınacağı zamanı belirlemek açısından incelendiğinde, kullanılacak yöntemler:

- a) İşlem tarihini esas alan yöntem
 - b) Teslim tarihini esas alan yöntem
- olarak 2’ye ayrılmaktadır (Örten. 2001:10).

a) İşlem tarihini esas alan yöntem

Kayıtlama zamanı açısından işlem tarihini esas alan yöntemde, mali olaylarla ilgili muhasebe kayıtları sözleşme tarihinde yapılmaktadır. *İşlem tarihi*, işletmenin varlığı satın almayı ya da satmayı taahhüt ettiği tarihtir. Kayda almada işlem tarihinin esas alınması halinde,

- Varlığın ve yükümlülüğün işlem tarihinde kayıtlara alınması,
- Varlığın satılması ve yükümlülüğün yerine getirilmesi halinde kayıtlardan çıkarılması,

yöntemi uygulanacaktır. (IAS 39. 2001: 37-38)

b) Teslim tarihini esas alan yöntem

Kayıtlama zamanı açısından teslim tarihinin esas alınması durumunda ise, mali olaylarla ilgili muhasebe kayıtları, sözleşmeye konu olan mal ve hizmetlerin teslim tarihine kadar ertelenir. *Teslim tarihi*, varlığın işletmeye teslim edildiği ya da işletmenin başka bir işletmeye/kişiyeye teslim ettiği tarihi ifade eder. Kayda almada teslim tarihi esas alındığında,

- Varlığın işletmeye teslim edildiği tarihte kayıtlara alınması,
- Varlığın işletme tarafından teslim edildiği tarihte kayıtlardan çıkarılması,

yöntemi uygulanacaktır. İşletme, teslim tarihi yöntemini kullandığında, finansal varlığın cari değerindeki işlem tarihinden teslim tarihine kadar olan tüm değişiklikler maliyet değeri ve amorti edilmiş maliyet değeri ile taşınan varlıklar için kaydedilmemekte, ticari amaçla tutulan varlıklar için net kar/zarar hesabında gösterilmektedir (IAS 39. 2001: 37-38).

IV.1.3.2. Kayıtlamada Kullanılacak Değerleme Açısından

Kayıtlamada kullanılacak değerlendirme esas alındığında ise, kullanılacak yöntemler: (Örten. 2001:14)

- a) Erteleme Yöntemi
 - b) Cari Değer Yöntemi
- olmaktadır.

a) Erteleme Yöntemi

Sözleşme değerini esas alan ve sözleşme değeriyle cari değer arasında sözleşme vadesinin sonuna kadar meydana gelen değer artış veya azalış farklarının asli hesaplara alınmasını sözleşme sonuna kadar erteleyen uygulamaya “erteleme yöntemi” denir. Bu yöntem daha çok sözleşme ile ilgili asıl finansal aracın makul ölçüye göre belirlenen bir

cari değerinin olmaması veya asıl finansal aracın maliyet bedeli ile değerlemeye tabi tutulması durumunda uygulanmaktadır.

b) Cari Değer Yöntemi

Muhasebe kayıtları yapılırken, sözleşme değeri yerine cari piyasa değerini esas alan uygulamaya “cari değer yöntemi” denmektedir. Bu yöntem, piyasa değeriyle değerlenen asıl finansal araçlar için söz konusu olur. Bu yöntemle konu olan türev ürün riskten korunma amacıyla yapılmışsa, bu yöntemin uygulanmasından kaynaklanan fark ilgili varlık hesaplarına, spekülatif amaçlı yapılmışsa, ortaya çıktığı dönemin sonuç hesaplarına kaydedilir.

Bu yöntemde, sözleşme tarihi ile sözleşmenin vadesinin sonuna kadar, türev ürüne ve asıl ürüne ait değer değişmeleri açıkça görülebileceği gibi, türev ürün kaynaklı kar veya zararın da hesaben izlenmesi ve asıl ürünlerin finansal tablolarda cari değerle yer alması sağlanmış olur.

IV.2. Riskten Korunma Kavramı ve Değerlemeye İlişkin Yaklaşımlar

Asıl mali olay nedeniyle, ileride meydana gelebilecek olumsuz durumun (riskin) etkisini ortadan kaldırmak amacıyla yapılan işleme “riskten korunma” denmektedir (Örten. 2001:7).

Genel muhasebe uygulamalarında, riskten korunma amacıyla kullanılan türev ürünlerin, sözleşme süresi boyunca ortaya çıkan değer artış ve azalışları nedeniyle değerlenmesi yapılırken, bunların 3 bölümde ele alındığı görülmektedir:

- a) Fiyat (cari değer) riskinden korunma amaçlı türev ürünler
- b) Nakit akışı riskinden korunma amaçlı türev ürünler
- c) Yabancı paralı net yatırım riskinden korunma amaçlı türev ürünler

a) Fiyat riskinden korunma amaçlı türev ürünler: Fiyat riskinden korunma amaçlı türev ürünler spekülatif kazanç amaçlı türev ürünler gibi cari değerle değerlenmektedir.

b) Nakit akış riskinden korunma amaçlı türev ürünler: Nakit akış riskinden korunma amaçlı türev ürünler değerlenirken aşağıdaki gibi hareket edilmektedir.

- Bu türev ürünle ilgili olumlu farklar meydana geldiği dönemin kar veya zararı ile değil, ilgili öz kaynak kalemi ile ilişkilendirilir.
- Olumsuz farkların türev ürünle ilgili olan kısmı, ortaya çıktığı dönemin karı veya zararı ile ilişkilendirilir.
- Olumsuz farkların türev ürünle ilgili olmayan kısmı ise, riskten korunma işlemine tabi tutulmayan, asıl finansal varlıklar gibi değerlemeye tabi tutulur.

c) Yabancı paralı net yatırım riskinden korunma amaçlı türev ürünler:

Yabancı paralı net yatırım riskinden korunma amaçlı türev ürünlerin değerlendirilmesi, genelde, nakit akış riskinden korunma amaçlı türev ürünler gibi işlem görmektedir. Burada, kambiyo muhasebesine ilişkin değerlendirme ile ilgili ilke ve kuralların da ayrıca göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Örten. 2001;7-8).

Diğer taraftan, riskten korunan pozisyon ve riskten koruma amacı ile kullanılan türev ürünlerin değerlemelerinden doğan kar veya zararın hangi dönemde tanımlanacağına ilişkin sorunları ortadan kaldırmak amacıyla “ertelemeli riskten korunma muhasebesi” (deferral hedge accounting) ve “piyasa değerine göre riskten korunma muhasebesi” (mark to market hedge accounting) kullanılmaktadır.

a) Ertelemeli riskten korunma muhasebesi

Ertelemeli riskten korunma muhasebesi yaklaşımında, riskten korunma işleminin bileşenlerinin (riskten korunan pozisyon ve riskten korunma aracı) her ikisinde oluşan kar ve zararların kayda geçirilmesi bir sonraki döneme kadar ertelenmektedir. Ertelemeli riskten korunma muhasebesi, riskten korunma araçlarının kar veya zararlarını, ortaya çıktıkları dönemden, riskten korunan kalemin kar veya zararlarının tanımlandığı döneme kadar erteler. Riskten korunan kaleminde oluşan kar veya zararlar kaydedildiğinde, riskten korunma araçlarının zarar veya karı ile dengelenmiş olacaktır.

b) Piyasa değerine göre riskten korunma muhasebesi

Ertelemeli riskten korunma muhasebesinin alternatifi olan piyasa değerine göre riskten korunma muhasebesi yaklaşımında, riskten korunan varlık ve riskten korunma araçlarının her ikisi de cari piyasa fiyatlarından değerlendirilir ve her iki bileşen, fiyatlarındaki değişimin meydana geldiği dönemdeki finansal tablolarda tanımlanır (Johnson, Bullen, Kern. 1994:55). Riskten korunma amacı ile alınan açık pozisyonların bütün kar ve zararları cari olarak tanımlanır. Piyasa değeri ile değerlendirilen varolan varlıkları riskten korumak amacıyla yapılan işlemler için, riskten korunan işlemde elde edilen gelirle işleyiş yönünden simetriyi sağlamak amacıyla piyasa değerini esas alan yaklaşım uygulanmaktadır.

V. FUTURES İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN MUHASEBE STANDARTLARI ve DÜZENLEMELERİ

Çalışmanın bu bölümünde, Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi'nin (International Accounting Standards Committee-IASC), Amerika Birleşik Devletleri'nde Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (Financial Accounting Standards

Board - FASB)'nun ve Avrupa Birliği'nin düzenleme ve standartları çerçevesinde futures işlemlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin esaslar ele alınacaktır.

Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi'nin türev araçların muhasebeleştirilmesi ile ilgili olarak 2 temel standardı bulunmaktadır:

- IAS 32: Finansal Araçlar: Kamuyu Aydınlatma ve Sunum
- IAS 39: Kayıtlara Alma ve Değerleme

IAS 32 numaralı standart, IASC tarafından Mart 1995'te kabul edilmiş, Aralık 1998'de IAS 39 numaralı standardın kabul edilmesi ile, standartta bazı değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. IAS 32 numaralı standardın amacı, bilanço içi ve bilanço dışı finansal araçların firmanın finansal durumuna, performansına ve nakit akışına etkisini finansal rapor kullanıcıları açısından daha anlaşılır hale getirmektir.

IAS 39 numaralı standart ise, 15.05.1999 tarihinde yayımlanmış olup, Kasım 2000'de IASC, standartta bazı değişiklikler yapmıştır. IAS 39, işletmelerin finansal varlık ve yükümlülüklerinin muhasebeleştirilmesi, değerlendirilmesi ve bunlara ilişkin bilgilerin kamuya açıklanması ile ilgili standartlar belirlemektedir. Standart, 01.01.2001 tarihinde veya bu tarihten sonra başlayan hesap dönemlerini kapsayan yıllık finansal raporlar için uygulanacaktır.

Finansal Muhasebe Standartları Kurulu'nun ise, konu ile ilgili 2 temel standardı bulunmaktadır:

- SFAS 107: Finansal Araçların Cari Değerlerine İlişkin Kamuyu Aydınlatma
- SFAS 133:Türev Araçların ve Riskten Korunma Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi

SFAS 107 numaralı standart, FASB tarafından Aralık 1991 tarihinde yayımlanmış, Haziran 1998 tarihinde SFAS 133 numaralı "Türev Araçların ve Riskten Korunma Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi" standardının yayımlanmasından sonra revize edilmiştir. SFAS 107 numaralı standart, finansal araçların cari değerlerinin açıklanması ile ilgilidir. Bu standardın amacı, bütün finansal araçların bilançoda kaydedilip edilmediğine bakılmaksızın cari değerleri ile açıklanmasını sağlamaktır (Kaygusuz.1998:18).

SFAS 133 numaralı standart ise, 15 Haziran 1999 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Standardın amacı, türev araçların ve riskten korunma işlemlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin esaslar belirlemektir. SFAS 133 numaralı standardın yürürlüğe girmesiyle, daha önce uygulanmakta olan SFAS 80 numaralı "Futures Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi", SFAS 105 numaralı "Bilanço Dışı Riskli

Araçlar ve Kredi Riskli Finansal Araçlar Hakkında Bilginin Açıklanması” ve SFAS 119 numaralı “Türev Finansal Araçların ve Finansal Araçların Cari Değerinin Kamuya Açıklanması” standartları yürürlükten kalkmıştır.

Avrupa Birliği düzenlemelerinde ise, “Belirli Şirketlerin Yıllık Hesapları” ile ilgili 78/660/EEC, “Konsolide Hesaplar” ile ilgili 83/349/EEC ve “Bankalar ve Diğer Finansal Kurumların Yıllık ve Konsolide Hesapları” ile ilgili 86/635/EEC direktiflerinde, türev araçların muhasebeleştirilmesi konusuna yer verilmektedir.

Avrupa Birliği Konseyi, IAS 39’un Kasım 2000’de getirdiği yeni düzenlemeleri dikkate alarak, özellikle “tarihi maliyet” (bir varlık ya da yükümlülüğe ödenmiş olan fiyat) esasını yerine “cari değer muhasebesi” esasının getirilmesi amacıyla 31 Mayıs 2001 tarihinde söz konusu direktiflerde bazı değişiklikler yapmıştır¹. Ayrıca bu değişikliklerde türev ürünlere ilişkin kamuyu aydınlatma düzenlemelerine de yer verilmiştir.

Bu çalışmada yer verilen standartlar ve düzenlemeler tüm türev araçları kapsamakla birlikte, çalışmanın amacı açısından söz konusu standart ve düzenlemeler futures sözleşmeleri açısından ele alınacaktır.

Futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesi, aşağıda, kamuyu aydınlatma düzenlemeleri, futures sözleşmelerinin kayıtlara alınması, değerlendirilmesi, kayıtlardan çıkarılması, riskten korunma amaçlı sözleşmeler, riskten korunmanın etkinliği ve teminatların muhasebeleştirilmesi başlıkları altında incelenecektir.

V.1. Kamuyu Aydınlatma Düzenlemeleri

Kamuyu aydınlatma düzenlemeleri, bilanço içi ve bilanço dışı finansal araçların firmanın finansal durumuna, performansına ve nakit akışına etkisini finansal rapor kullanıcıları açısından daha anlaşılır hale getirmek, kullanıcıların işletme ile ilgili doğru karar almalarını kolaylaştırmak amacını taşımaktadır.

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu’nun IAS 32 numaralı standardında, bilanço-İçİ finansal araçların sunumuna ilişkin esaslar belirlenmekte, bilanço-İçİ ve bilanço-dışİ finansal araçlar ile ilgili olarak kamuya açıklanması gereken bilgiler tanımlanmaktadır.

IAS 32’de yer alan standartlar, “sunuma ilişkin” ve “kamuyu aydınlatmaya ilişkin” olmak üzere 2 gruba ayrılmaktadır. *Sunuma ilişkin standartlar*, finansal araçların varlık ve yükümlülük olarak sınıflandırılması, faiz, kar payı, kazanç ve kayıp

¹ Üye ülkeler 1 Ocak 2004 tarihine kadar gerekli yasal düzenlemelerini yapmakla yükümlüdürler.

olarak gruplanmasına ve hangi durumlarda finansal varlıklar ve borçlar arasında netleştirme (offset) yapılabileceğine ilişkin standartlardır. *Kamuyu aydınlatmaya ilişkin standartlar* ise, firmanın gelecekteki nakit akımlarının miktarı, zamanlaması ve belirliliği ile uygulanacak muhasebe politikalarını etkileyecek bilgilerin kamuya açıklanmasına ilişkin esaslardır.

Bunun yanında standart, firmanın finansal araçları kullanımının boyutu ve niteliğinin, ticari amacının, bunlarla ilgili risklerin ve yönetimin bu riskleri kontrol altına almak için kullandığı yöntemin kamuya açıklanmasını da düzenlemektedir.

IAS 32 ile düzenlenen kamuyu aydınlatmaya ilişkin standartlar, işletmelerin maruz kaldığı risklerin² finansal rapor kullanıcıları açısından anlaşılmasına yönelik olarak düzenlenmiştir.

IAS 32 uyarınca, işletmeler aşağıda belirtilen konulara ilişkin bilgileri mali tablo dipnotlarında veya ek tablolarda açıklayacaklardır (IASB.2001:98-146):

- a) İşletmenin risk yönetim politikasına ilişkin bilgiler
- b) Şartlar, koşullar ve muhasebe politikalarına ilişkin bilgiler
- c) İşletmenin karşı karşıya kaldığı faiz oranı riskine ilişkin bilgiler
- d) İşletmenin karşı karşıya kaldığı kredi riskine ilişkin bilgiler
- e) İşletmenin varlık ve yükümlülüklerinin cari değerleri ve bu değerlerin hangi yöntemlerle belirlendiğine ilişkin bilgiler
- f) İşletmenin kayıtlarında cari değerinden yüksek bir değerle izlediği varlıkları varsa, bu hususa ilişkin bilgi ve değerlerinin azaltılmamasının nedenine ilişkin bilgiler
- g) Gelecekte beklenen işlemlerin riskten korunmasına (hedge) ilişkin bilgiler
- h) Diğer kamuya açıklanabilecek bilgiler

Diğer taraftan, IASC'nin IAS 39 numaralı standardı ile, IAS 32 ile getirilen kamunun aydınlatılmasına ilişkin yükümlülüklerle ek bazı yükümlülükler de getirilmiştir. Bu çerçevede, aşağıda belirtilen hususların da kamuya açıklanması gerekmektedir:

- Cari değeri ile mali tablolara yansıtılan finansal varlık ve yükümlülüklerin cari değer tahmininde uygulanan yöntemler ve buna ilişkin önemli varsayımlar

² IAS 32 ile tanımlanan riskler fiyat riski, faiz oranı riski, piyasa riski, kredi riski, likidite riski ve nakit akışı riskidir.

- İlk kez mali tablolara alındıktan sonra, cari değeriyle değerlenen mevcut, satışa hazır finansal varlıkların cari değerindeki değişmelerden kaynaklanan kazanç ve kayıpların dönemin gelir tablosuyla mı ilişkilendirildiği veya doğrudan öz kaynaklar içinde mi gösterildiğine ilişkin açıklama
- Finansal varlık alımlarının, işlem tarihi ile takas tarihi yöntemlerinden hangisi ile muhasebeleştirildiğine ilişkin açıklama

IAS 39 uyarınca ayrıca, riskten korunma işlemine ilişkin olarak da aşağıda yer alan açıklamaların yapılması gerekmektedir:

- İşletmenin finansal risk yönetim amacı ve politikası
- Her bir riskten korunma yöntemi için ayrı ayrı olmak üzere, riskten korunma tanımı, riskten korunma amacıyla düzenlenen finansal araçların tanımı ve bilanço tarihindeki değerleri, korunulan riskin yapısı,
- Nakit akışı riskine karşı korunmak amaçlı türev araçtan kaynaklanan kazanç ve kayıplar doğrudan öz sermaye içinde izlendiğinde, öz sermayede meydana gelen söz konusu değişikliğe ilişkin açıklama

Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, türev araçlar ile ilgili kamuyu aydınlatma düzenlemeleri açısından SFAS 107 numaralı standart önemlidir. Bu standardın amacı, bütün finansal araçların bilançoda kaydedilip edilmediğine bakılmaksızın cari değerleri ile açıklanmasını sağlamaktır (Kaygusuz.1998:18). Standart uyarınca, işletmeler, cari değeri tahmin edilebilen finansal araçlarının ve yükümlülüklerinin cari değerlerini, finansal araçların cari değerlerini tahmin etmekte kullandıkları yöntemleri ve önemli varsayımları mali tablolarında veya mali tablolarının eki olan notlarında açıklamalıdır.

Avrupa Birliği düzenlemelerinde ise, finansal türev araçların işletmenin finansal durumu üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ve işletme cari değer muhasebesini kullanmıyorsa bile finansal türev araçların ve bunların cari değerinin kamuya açıklanması gerektiği belirtilmektedir. Dipnotlar, bilançoda cari değeriyle belirtilen finansal araçlar hakkında bilgi içermelidir. Cari değerle değerleme yapıldığında, dipnotlarda, cari değerin tespitine ilişkin yöntemlere, her bir finansal araç grubu için cari değere ve bu değerdeki değişmelerin gelir tablosuna yansıyan yada özsermayede cari değer karşılığı (yedeği) hesabında tutulan miktarına ilişkin açıklamalara, her finansal türev aracı için gelecekteki nakit akışlarının miktarını, yerini ve zamanını etkileyecek bilgileri içeren tanıtıcı bilgiye ve mali yıl içinde "cari değer yedeği" kaleminde meydana gelen hareketleri gösteren bir tabloya yer verilmesi gerekir. Ayrıca,

yıllık raporlar da işletmenin finansal araçları kullanımı ile ilişkili olarak risk yönetim amaç ve politikaları hakkında bilgi vermelidir. Şirketin finansal araçları kullanım amacına bağlı olarak, riskten korunma muhasebesinin kullanıldığı gelecekteki her işlem için risk yönetim amaç ve politikasının, maruz olduğu kredi, likidite ve nakit akışı risklerinin de kamuya açıklanması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı nedeniyle, türev araçlara ilişkin sunum ve kamuyu aydınlatma standartlarından ayrıntılı olarak bahsedilmeyecektir. Ancak IAS 32 numaralı standardın “finansal varlık ve yükümlülüklerin netleştirilmesi (offset)” ile ilgili bölümü futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesi açısından önemli olabileceğinden, bu konuya değinilmekte yarar görülmektedir.

Finansal Varlık ve Yükümlülüklerin Netleştirilmesi (offset):

IAS 32, işletmenin finansal varlık ve yükümlülüklerinin, iki veya daha fazla farklı finansal aracın netleştirilmesinden kaynaklanan gelecekteki nakit akışlarını yansıtması halinde, net olarak gösterilmesi gerektiğini düzenlemektedir.

Bir finansal varlık ve yükümlülükte netleştirme yapılması ve net değer in bilançoda gösterilmesi için aşağıdaki koşulların varlığı gerekmektedir:

- İşletmenin, bu netleştirmeyi yapabilmesi için yasal hakkı bulunmalıdır.
- İşletmenin netleştirme yaparak hesaplaşmaya veya eş zamanlı olarak varlığı paraya çevirerek yükümlülüğünü karşılamaya niyeti olmalıdır.

Aksi halde, finansal varlık ve yükümlülüklerin, birbirinden ayrı olarak kaydedilmeleri gerekmektedir.

Finansal varlık ve yükümlülükler arasında netleştirme yapılması için yasal bir hakkın bulunması, bu varlık ve yükümlülüğe bağlı hak ve yükümlülükler ile firmanın kredi ve likidite riskini etkilemektedir. Bununla birlikte, sadece hakkın varlığı netleştirme işlemi için yeterli değildir. Hakkın kullanımı ya da eş zamanlı olarak varlığı paraya çevirerek yükümlülüğü karşılama niyetinin olmaması, beklenen nakit akışlarının zamanını ve miktarını etkilediğinden, kredi ve likidite riski açısından önem kazanmaktadır.

Organize finansal bir piyasanın ve takas odasının varlığı halinde, iki finansal aracın eş zamanlı olarak netleştirilmesi söz konusu olabilir. Bu durumda, nakit akışı net ve tek bir meblağa eşit olur ve firma kredi ve likidite riskine maruz kalmaz. Dolayısıyla, bir finansal varlığın paraya çevrilmesi ve bir finansal yükümlülüğün ödenmesi, sadece bu işlemin aynı anda gerçekleşmesi halinde “eş zamanlı” sayılır.

Diğer taraftan, finansal araçlardan doğan finansal varlık ve yükümlülüklerin aynı riske maruz olması ancak farklı taraflarının bulunması halinde netleştirme yapılması mümkün değildir. Örneğin, bir işletmenin futures sözleşmelerinden oluşan bir varlık ve yükümlülük portföyü varsa, sözleşmelerin miktarı ve fiyatı aynı olsa ve işletme pozisyonunu hedge etmiş olsa dahi, sözleşmelerin tarafları aynı olmadığında netleştirme söz konusu olmamaktadır (IASB.2001:98-146).

V.2. Futures Sözleşmelerinin Kayıtlara Alınması

İşletme, tüm türev araçlarını, bu araçların getirdiği hak ve yükümlülüklerle bağlı olarak varlık ya da yükümlülük şeklinde kayıtlarına almalıdır.

Varlık ve yükümlülüklerin kayıtlara alınmasında ve izlenmesinde “cari değer” esasının kullanılması, IASC’nin öncülüğünde, giderek yaygınlaşmakta olan bir uygulamadır. IASC’nin IAS 39 numaralı standardı, finansal araçların muhasebeleştirilmesinde “cari değer” esasının kullanımını yaygınlaştırmaya yönelik düzenlemeler getirmektedir.

Finansal varlıkların “normal” (regular way) alım veya satım işlemlerinin kayda alınmasında, “işlem tarihi” veya “teslim tarihi” yöntemlerinden herhangi biri kullanılabilir. Finansal varlıkların normal alım veya satım sözleşmeleri, piyasadaki genel bir düzenleme veya anlaşma sonucu, sözleşme konusu varlığın teslimiyle sonuçlanan sözleşmelerdir. Ancak, vadesinden önce uzlaşma yapılması gereken ya da buna izin veren sözleşmeler normal alım satım sözleşmeleri sayılmamakta; dolayısıyla futures işlemleri normal alım satım işlemi olmadığından, işlem tarihi-teslim tarihi seçeneği kullanılamamaktadır. IAS 39 uyarınca, tüm türev araçlar dahil olmak üzere, tüm varlık ve yükümlülükler, işletme finansal aracın sözleşmesel yükümlülüklerine tabi olduğu anda, bilançoda gösterilmelidir.

IAS 39 numaralı standardın kapsamı, türev olan ve olmayan, varlık veya yükümlülük niteliğindeki tüm finansal araçlara uygulanmak üzere geniş tutulmuştur.

IAS 39’un finansal araçların muhasebeleştirilmesinde “cari değer” esasının kullanımını yaygınlaştırmaya yönelik düzenlemeleri çerçevesinde, türev ürünlerin kayıtlara alınmasında da, değerlerinin makul ölçülere göre belirlendiği bir piyasanın var olması koşulu ile, temelde “cari değer” muhasebesi³ esas alınmaktadır. Standartta cari değer, bilgili ve istekli taraflar arasında, her hangi bir ilişkiden etkilenmeyecek

³ “Cari değer” muhasebesi için Bkz. Bölüm IV.1.3.2

şartlar altında, bir varlığın el değıştirebileceği veya bir yükümlülüğün yerine getirilebileceği tutar olarak tanımlanmaktadır.

Standart uyarınca, varlık ve yükümlülükler, ilk kayda alınma aşamasında, maliyet değeri ile (varlık ve yükümlülüğün kayıtlara alınma anındaki cari değeri) kaydedilmelidir. Bu çerçevede, futures sözleşmesi, işletmenin sözleşmeye taraf olduğu anda, kayıtlara maliyet değeri ile kaydedilecektir. Finansal varlığın edinilmesi ile ilgili alış giderleri de kayıtlama yapılırken finansal varlığın maliyetine dahil edilir. Ancak, riskten korunma aracı olarak kullanılan varlıklar için “riskten korunma muhasebesi” yöntemi uygulanmalıdır.

Amerika uygulamasında da IAS 39’a paralel bir düzenleme görölmektedir. FASB’nin SFAS 133 numaralı standardı uyarınca, futures sözleşmeleri dahil olmak üzere tüm türev ürünler cari değeriyle kaydedilmelidir.

SFAS 133’e göre, türev araçların mali tablolarda gösterilmesi, mali tabloların tam ve gerçekçi olması açısından gereklidir⁴. Cari değeri, mali tablo kullanıcıları açısından daha anlamlı ve kullanışlı bilgi sağlamanın yanında, değerin kolayca tespitinin mümkün olması nedeniyle aynı zamanda tablo hazırlayıcıları açısından da pratiktir.

Diğer taraftan, bu uygulamanın bilançonun yapay bir şekilde büyümesine neden olacağına dair görüşler de mevcuttur. (FASB.1998;125)

Avrupa Birliği düzenlemesinde ise, üye ülkeler, tüm işletmelerin yada belli bazı şirketlerin yıllık ve/veya konsolide hesaplarında varlık ya da yükümlülükler için cari değeri esasının kullanılmasını sağlamakla yükümlü tutulmaktadır. Düzenlemede, “cari değeri”, güvenilir bir piyasası olan finansal araçların piyasa değeri, güvenilir bir piyasa değeri olmayan araçlar için genel kabul görmüş model ve yöntemlerle bulunan değeri olarak tanımlanmaktadır.

Ancak Avrupa Birliği, cari değeri muhasebesinin, sadece cari değeri muhasebesinin uygun olduğu hususunda uluslararası bir kanaatin bulunduğu kalemler için uygulanabileceğini kabul etmektedir. Birliğe göre, řu anki kanaat ise, cari değeri muhasebesinin tüm finansal varlık ve borçlara uygulanamayacağı yönündedir. Düzenleme uyarınca, sadece aşğıdaki yükümlülükler (pasif kalemler) için cari değeri muhasebesi kullanılabilir:

⁴ SFAS 133’ün yürürlüğe girmesinde önce, bir çok türev araç bilanço dışı (off-balance sheet) sayılmaktaydı.

- Ticari amaçlı bir portföyün parçası olarak tutulan yükümlülükler
- Türev finansal araçlar

Ancak, cari değer muhasebesi aşağıdaki kalemlere uygulanmamaktadır:

- Vadesine kadar tutulan türev olmayan araçlar
- İşletme tarafından oluşturulan ve ticari amaçlarla tutulmayan alacak ve borçlar

V.3. Futures Sözleşmelerinin Değerlemesi ve Ortaya Çıkan Kazanç ve Kayıpların Muhasebeleştirilmesi

Kayıtlara alma aşamasından sonra, futures sözleşmelerinin değerlemesinin nasıl yapılacağı ve değerlendirme sonucu ortaya çıkacak kazanç ve kayıpların nasıl muhasebeleştirileceği sorusu gündeme gelmektedir.

IAS 39 numaralı standart, ilk kayıt aşamasından sonra, tüm finansal varlıkların (cari değeri güvenilir biçimde ölçülemeyen varlıklar, vadesine kadar tutulacak sabit vadeli yatırımlar gibi standartta belirlenen bazı istisnalar dışında), futures sözleşmelerinin (genelde tüm türev araçların) ve ticari amaçlarla tutulan yükümlülüklerin yine cari değerleri ile değerlendirilmesi gerektiğini düzenlemektedir.

Standartta finansal varlıklar, “alacaklar, vadeye bağlı gelir amaçlı finansal varlıklar, spekülasyon gelir amaçlı (ticari amaçlarla elde tutulan) finansal varlıklar ve satılabilir diğer varlıklar” olarak 4 gruba ayrılmıştır. (IASB.2001, 25-26) Bunlardan ilk iki grup varlık, dönem sonunda “maliyet değeri” ile, diğerleri ise “cari değer” ile muhasebeleştirilmektedirler. Futures sözleşmeleri dahil tüm türev araçlar, riskten korunma amacıyla edinilmemişler ise, spekülasyon gelir amaçlı (ticari amaçlı) finansal varlık sayılmakta ve cari değer ile değerlendirilmektedirler.

Ancak standartta, türev ürünün, cari değeri gerçekçi bir biçimde ölçülemeyen bir varlığa bağlı olması ve bu varlığın teslimini gerektirmesi halinde, türev ürünün de maliyet değeriyle değerlendirilmesi gerektiği öngörülmüştür.

SFAS 133 ve Avrupa Birliği düzenlemeleri de, futures sözleşmelerinin cari değerleriyle kayıtlara alınmasının yanında değerlemelerin de cari değer üzerinden yapılmasını benimsemektedir.

Diğer taraftan, türev aracın cari değerindeki değişimlerin (kazanç yada kayıp) muhasebeleştirilmesinde, söz konusu türev aracın bir riskten korunma amacıyla ile kullanılıp kullanılmadığı önem kazanmaktadır. Türev aracın kullanılma amacına göre türev ürün nedeniyle ortaya çıkan kazanç ve kayıpların muhasebeleştirilmesi farklılık gösterecektir.

IAS 39, bu şekilde cari değeri ile değerlenen futures sözleşmeleri için, (bir riskten korunma işlemi söz konusu olmadığında), şirketin değerlemeden kaynaklanan farkı dönemin gelir tablosunda göstermesi gerektiğini benimsemiştir.

Yani, borsa sistemi içinde takas odası aracılığı ile yapılan teminat (marjin) sistemi uygulanarak gün sonunda hesaplar güncellendiğinde, temel esaslar çerçevesinde, ticari kazanç elde etmek amacıyla (spekülatif amaçla) yapılan futures işlemlerinden kaynaklanan gelir ve giderler belirlenmekte ve ilgili gelir veya gider hesaplarına kaydedilmektedir.

SFAS 133 uyarınca da, futures sözleşmelerinin bir riskten korunma aracı olarak kullanılmaması yada standartta riskten korunma için belirlenen koşullara (Bu koşullara Bölüm V.5'te değinilecektir.) sahip olmaması halinde, futures sözleşmesinde meydana gelen kazanç veya kayıplar gelir tablosunda gösterilmelidir.

Avrupa Birliği düzenlemelerinde de bir finansal aracın, cari değeriyle değerlenmesi halinde, değerde ortaya çıkan farkın, gelir tablosunda gösterilmesi benimsenmiştir. Ancak, finansal araç, değer farklarının bir kısmının ya da tamamının gelir tablosunda gösterilmesine izin vermeyen bir riskten koruma muhasebe sistemine göre riskten koruma aracı sayılıyorsa, ortaya çıkan kazanç ve kayıplar, söz konusu riskten korunma muhasebesi esaslarına göre kayıtlara yansıtılacaktır.

Diğer taraftan, futures sözleşmelerinin riskten korunma amaçlı kullanılması halinde, ortaya çıkacak değerleme farklarının nasıl muhasebeleştirileceği hususuna Bölüm V.5'de ayrıca değinilecektir.

V.4. Futures Sözleşmelerinin Kayıtlardan ıkarılması

Bir finansal varlığın ya da finansal varlığın bir kısmının kayıttan çıkarılması, IAS 39 uyarınca, işletmenin finansal varlık veya onun bir kısmı üzerindeki "kontrol etme" hakkını kaybettiği tarihte yapılmaktadır. İşletme, sözleşmeden kaynaklanan haklarını realize ettiğinde, hak sona erdiğinde ya da işletme bu haklarından feragat ettiğinde "kontrol etme" hakkını kaybetmiş sayılmaktadır.

SFAS 133 ve Avrupa Birliği düzenlemeleri de bu koşullarda futures sözleşmelerinin kayıtlardan ıkarılabileceğinin kabul etmektedir.

V.5. Riskten Korunma İşlemleri (Hedging)

Türev araçların muhasebeleştirilmesine ilişkin düzenlemelerde, türev aracın hangi amaçla iktisap edildiği önem kazanmakta, riskten korunma amacıyla iktisap edilen türev araçlar için ticari amaçlarla (spekülatif gelir amaçlı) iktisap edilenlerden

farklı muhasebeleştirme yöntemi izlenmektedir. Ancak, riskten korunma muhasebesinin uygulanması da oldukça ayrıntılı ve sıkı koşullara tabidir.

Riskten korunma, türev araçların veya belirli şartlar altında türev olmayan araçların (sadece döviz kuru riskine karşı korunmada), riskten korunan varlık veya yükümlülüğün cari değerindeki veya söz konusu varlık veya yükümlülüklerden kaynaklanan nakit akışlarındaki değişimlerin tamamını veya belli bir kısmını dengelemesi olarak tanımlanabilir (offset).

IAS 39 numaralı standartta riskten korunma muhasebesine sadece, risk ve riskten korunma ilişkisi açıkça tanımlanıyorsa, ölçülebiliyorsa ve etkili ise izin verilmektedir. Standarda göre, riskten korunan kalem, kayıtlara alınmış bir varlık ya da yükümlülük, kayıtlarda yer almayan bir taahhüt, yada taahhüt edilmemiş fakat gelecekte gerçekleşme olasılığı çok yüksek olan bir işlem (öngörülen işlem) olabilmektedir. Riskten koruma aracı ise sadece bir türev araç olabilir.

IAS 39 uyarınca, riskten korunmaya özgü bu özel muhasebe uygulaması, aşağıda belirtilen koşulların varlığı halinde uygulanabilmektedir:

1) Riskten korunma işleminin başlangıcında, riske konu varlık ile riskten koruma aracı arasındaki ilişkinin tanımlandığı ve işletmenin riskten korunma işlemine girmesinin temelindeki risk yönetim amacı ve stratejisinin belirtildiği resmi bir belge olmalıdır. Bu belge, risk türünün, risk aracının, riske konu olan unsur veya işlemin tanıtımı ile riskten korunmaya konu olan unsur veya işlemin cari değerinde veya nakit akışında meydana gelecek riskle ilgili etkinliğin ölçülme derecesine ait bilgileri de içermelidir.

2) Riskten koruma işlemi, cari değerdeki yada nakit akışındaki değişim riskine karşı korunmada (1)'inci maddede belirtilen resmi belge ile tutarlı bir biçimde etkin olmalıdır.

3) Nakit akışı riski için söz konusu olan ve gelecekte yapılması planlanan, riske konu olan bir işlemin (öngörülen işlem) gerçekleşme olasılığı önemli ölçüde yüksek olmalı ve gelecekteki nakit akışı değişimindeki riskten meydana gelen etki, raporlanan kar veya zararı etkileyecek bir özellik taşınmalıdır.

4) Riskten korunma işleminin etkinliği güvenilir bir biçimde ölçülebilmeli; yani riskten korunan varlığın cari değeri veya nakit akışı ile riskten koruma aracının cari değeri güvenilir bir biçimde ölçülebilmelidir.

5) Riskten korunmanın etkinliği sürekli olarak ölçülmeli, cari raporlama dönemlerine ilişkin etkinlik gerçekçi bir biçimde belirlenebilmelidir.

SFAS 133 uyarınca da, riskten korunma muhasebesi için yukarıda değinilen koşulların sağlanması zorunluluğunun yanı sıra, riskten korunma süreci içerisinde, riskten korunma etkinliğin finansal tabloların açıklandığı dönemde yada en az 3 ayda bir değerlendirilmesi de zorunludur.

Riskten korunma muhasebesi, riskten koruma aracı ve riskten korunana varlığın gelir tablosundaki net etkisini simetrik olarak sonuç hesaplarına yansıtmayı amaçlar. Bu çerçevede, 3 tür riskten koruma ilişkisi tanımlanmış ve buna bağlı olarak da ayrı ayrı muhasebe uygulamaları belirlenmiştir:

V.5.1. Cari Değerin Riskten Korunması

IAS 39 cari değer riskine karşı korunmayı, mali tablolarda gösterilen varlık yada yükümlülüklerin cari değerindeki “net geliri etkileyecek” değişme riskine karşı korunma olarak tanımlamaktadır. Örneğin; sabit faiz oranlı bir borcun, faiz oranlarındaki artış riskine karşı korunması.

Futures sözleşmeleri ile ilgili olarak cari değer riskine karşı korunmaya ilişkin muhasebeleştirme yönteminin uygulanabilmesi için Bölüm V.5’te değinilen riskten korunma muhasebesi için gerekli koşulların sağlanması gerekmektedir.

SFAS 133 ise, cari değer riskine karşı korunmayı, bir aktifin, pasifin yada belirli bir riskle ilişkisi kurulabilen bir kesin taahhüdün (riskten korunana varlık) cari değerinde meydana gelebilecek değişikliklere karşı korunması olarak tanımlamakta ve cari değer riskten korunması muhasebesi için Bölüm V.5’te belirtilen genel koşulların yanı sıra bazı özel koşulların varlığını da aramaktadır.

Bu çerçevede, SFAS 133’e göre, futures sözleşmesi ve riskten korunana varlık için cari değer riskine karşı koruma muhasebesinin uygulanabilmesi için riskten korunana kalemin aşağıdaki koşulları taşıması gerekmektedir:

1) Riskten korunana kalem, bir varlık, yükümlülük yada bir taahhüt ya da bunların tamamından oluşan bir portföy olmak üzere kesin olarak belirlenmelidir.

2) Riskten korunana kalem, geliri etkileyecek ve korunulan riske atfedilebilen cari değer değişikliklerine maruz kalmalıdır.

3) Riskten korunana kalem, finansal olmayan bir varlık veya yükümlülükse, korunulan risk, tüm riskten korunana varlık ve yükümlülüğün cari değerindeki değişim riskidir.

4) Riskten korunana kalem, finansal bir varlık veya yükümlülükse, korunulan risk, aşağıda belirtilen risklerden biridir:

- Riskten korunana kalemin tamamının genel (overall) cari değerindeki değişmedir.

- “Designated benchmark interest rate⁵” olarak adlandırılan faiz oranındaki değışikliğe atfedilebilen cari değer değışikliğidir.
- İlişkili döviz kurlarındaki değışikliğe atfedilebilen cari değer değışikliğidir.
- Borçlunun kredibilitesindeki değışikliğe atfedilebilen cari değer değışikliğidir.

5) Riskten korunan kalem, cari değerindeki korunan riskle ilişkilendirilebilen değışiklik nedeniyle değerlendirilerek dönemin gelir tablosuna farkın yansıtıldığı bir varlık ya da yükümlülük olamaz.

Gerek IAS 39, gerekse SFAS 133 ve Avrupa Birliği düzenlemeleri uyarınca, eğer cari değer riskten korunması amaçlı futures sözleşmesi, riskten korunma muhasebesi için gerekli koşulları sağlıyorsa, aşağıdaki şekilde muhasebeleştirilmektedir:

- Riskten koruma aracı olan futures sözleşmesinin değerlendirilmesi ile, cari değerindeki değışmeler sonucu ortaya çıkan kazanç ve kayıplar ortaya çıktığı dönemin “net kar veya zarar” hesabına (gelir tablosuna) yansıtılır.
- Riskten korunan varlığın korunmak istenen riske atfedilebilen kazanç yada kayıpları ortaya çıktığı dönemin gelir tablosuna yansıtılır ve korunan kalemin defter değerinde gerekli ayarlamalar yapılır. Bu, riskten korunan varlık cari değeriyle değerlendirilmiş olsa da maliyet değeriyle değerlendirilmiş olsa da geçerlidir.

Böylece, eğer riskten koruma tam etkin ise, riskten koruma aracı olan futures sözleşmesinde meydana gelen kazanç veya kayıplar, riskten korunan kaleminde meydana gelen kazanç ve kayıplar ile eşit olmakta ve birbirini dengelemektedir. Ortaya çıkacak herhangi bir fark, riskten korumanın etkin olmadığının göstergesi olacak ve bu da cari dönemin gelir tablosuna yansıtacaktır.

İşletme, futures sözleşmeleri için cari değer riskinden korunma muhasebesi uygulamasına bazı koşullarda son verebilmektedir. IAS 39’a göre bu, sözleşmenin itfa olması, satılması, sona ermesi ya da artık riskten korunma muhasebesinin koşullarını sağlamaması halinde mümkündür.

SFAS 133 ise kuruluşun cari değer riskine karşı korunmaktan vazgeçmesi halinde de cari değer riskinden korunma muhasebesi uygulamasına son verileceğini düzenlemektedir.

⁵ Aktif finansal piyasalarda geçerli ve kote edilmiş olan ve piyasada yüksek kredi kalitesine ilişkin borçlanmaya atfedilebilir faiz seviyelerini temsil eden oran

Eğer riskten korunan varlık artık gerekli kriterleri sağlamadığı için cari değer riskinden koruma işlemi de devam etmiyorsa, bu durumda kuruluş, daha önce cari değer riskinden koruma nedeniyle varlığın değerinde yaptığı ayarlamaları kayıtlardan düşmeli ve ortaya çıkan kazanç ve kayıpları dönemin gelir tablosuna yansıtmalıdır.

Futures sözleşmesinin cari değer riskinden korunma amacıyla kullanılması işleminin muhasebe kayıtlarına yansıtılması ile ilgili bir örnek EK/1'de yer almaktadır.

V.5.2. Nakit Akışının Riskten Korunması

Bazı kuruluşlar için risk, cari değerde değişiklik riski iken bazılarında nakit akışında değişme şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, bir kuruluş tarafından verilen sabit faizli borç, onu borcun cari değerinde bir potansiyel değişiklik riski ile karşı karşıya bırakır, ama faiz nakit akışları değişiklik göstermez. Değişken hadli borçlanmada ise, piyasa faiz hadleri değiştikçe, borcun cari değerinde değişiklikle karşı karşıya kalınmaz ancak faiz nakit akışlarında değişiklik olabilir. Dolayısıyla, nakit akışı riskine karşı korunma kavramı doğmuştur (Turgay. 2001:51).

Nakit Akışının Riskten Korunması, net kar veya zararı etkileyecek, kayıtlara alınmış bir varlık yada yükümlülük ile yada gelecekte beklenen bir işlem ile ilişkilendirilebilen nakit akımlarındaki değişiklik riskine karşı korunmayı ifade etmektedir.

IAS 39, mali tablolarda gösterilmemiş, firmanın bir varlığının sabit fiyatla satışı ya da alışına dair bir firma taahhüdünün (öngörülen işlem) riskten korunmasının, bir nakit akışı riskinden koruma gibi muhasebeleştirileceğini öngörmektedir. Ancak SFAS 133'e göre bu tür bir korunma bir nakit akışı riskinden korunma gibi muhasebeleştirileceği gibi, bir cari değer riskinden korunma gibi de muhasebeleştirilebilir (Pacter.1999)

Diğer taraftan, SFAS 133, cari değer riskine karşı korunmada olduğu gibi, nakit akışı riskine karşı korunmada da riskten korunma muhasebesine ilişkin olarak Bölüm V.5'te değinilen genel koşulların yanında bazı özel koşullar belirlemiştir. Nakit akışı riskinden korunmada, riskten korunan işlem öngörülen bir işlemse,

1) Öngörülen işlem, tek bir işlem veya bir dizi farklı işlem olarak açıkça tanımlanmalıdır. Eğer riskten korunan işlem bir dizi farklı işlemde oluşuyorsa, bu işlemler aynı riske maruz kalmış olmalıdır.

2) Öngörülen işlemin gerçekleşmesi muhtemel olmalıdır.

3) Öngörülen işlem, geliri etkileyecek ve korunulan riske atfedilebilen nakit akışı değişikliklerine maruz kalmalıdır.

4) Riskten korunan işlem, finansal olmayan bir varlığın öngürülen alımı yada satımı ise, korunulan risk, aşağıda belirtilen risklerden biridir:

- İlişkili döviz kurlarındaki değişikliğe atfedilebilen nakit akışı değişikliği riski
- Varlığın alış veya satış fiyatındaki değişmeden kaynaklanan nakit akışlarının değişmesi riski

5) Riskten korunan işlem, finansal bir varlığın ya da yükümlülüğün öngörülen alımı yada satımı, bunlara ait faiz ödemeleri yada mevcut bir finansal varlığın ya da yükümlülüğün değişken nakit giriş ve çıkışları ise, korunulan risk, aşağıda belirtilen risklerden biridir:

- Varlığın veya yükümlülüğün riskten korunan nakit akışlarındaki, alış veya satış fiyatındaki değişmeden kaynaklanan değişme riski
- “Designated benchmark interest rate” oranının değişmesine atfedilebilen, nakit akışlarının değişmesi riski
- İlişkili döviz kurlarındaki değişikliğe atfedilebilen nakit akışı değişikliği riski
- Borçlunun kredibilitesindeki değişikliğe atfedilebilen nakit akışı değişikliği riski

IAS 39, SFAS 133 ve Avrupa Birliği düzenlemelerine bakıldığında, nakit akışı riskinden korunmada da aynı muhasebeleştirme yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Buna göre, eğer nakit akışı riskinden korunma amaçlı futures sözleşmesi (türev ürün), riskten korunma muhasebesinin koşullarını sağlıyorsa, aşağıdaki şekilde muhasebeleştirilmektedir:

- Futures sözleşmesiyle ilgili, değerlemeden kaynaklanan “riskten korunmada etkili kısım” ilgili dönemin “özkaynak” hesaplarına yansıtılır.
- “Riskten korunmada etkili olmayan kısım” ise, ortaya çıktığı dönemin gelir tablosuna kaydedilir.
- Öz sermaye içinde gösterilen tüm değerlendirme farkları, riskten korunan işlemin kar ve zararı etkilediği dönem yada dönemlerde gelir tablosuna yansıtılır.

IAS 39 uyarınca, futures sözleşmesi süresi içerisinde, meydana gelen birikimli “olumsuz farklar” tutarı, birikimli “olumlu farklar” tutarından fazla olursa, bu fazlalık kadar “borç ve gider karşılığı” ayrılır. Böylece, işletmenin bilançosunda, riskten korunan varlığın net defter değeri ile görülmesi sağlanmaktadır. Karşılık ayrıldıktan sonraki dönemlerde meydana gelen olumlu farklar ise, ilgili varlık hesaplarına borç ve “öz kaynak” hesabına alacak kaydedilir. Ayrıca, olumlu fark kadar olmak üzere, daha

önce ayrılan karşılıklarla ilgili işlemin iptal kaydı yapılır. İptal işlemine, karşılık ayrıldıktan sonra meydana gelen olumlu farkların daha önce ayrılan karşılık tutarlarına ulaşılmasına kadar devam edilir. (Örten. 2001:33-34)

IAS 39'a göre, vade sonunda futures sözleşmesinin gerekleri yerine getirilerek veya vade içinde ters işlemle futures sözleşmesi sona erdirilmektedir. Futures sözleşmesinin başlangıç tarihi ile sona erme veya erdirme tarihi arasında meydana gelen "olumsuz farklar" toplamı "olumlu farklar toplamı"ndan fazla olursa, alış bedeli ile kayda alınan futures işlemine konu varlıkların bilançoda net değerini görebilmek amacıyla dönem içinde ayrılan "borç ve gider karşılıkları" ile bu karşılıklara ait "gider" tutarının dönem (vade) sonunda ilgili "varlık değer düşüklüğü karşılık giderleri" ve "varlık değer düşüklüğü karşılıkları" hesaplarına aktarılma kaydı yapılır.

SFAS 133 ise, nakit akışı riskinden korunma amaçlı futures sözleşmesinde meydana gelen kazanç ya da kaybının etkili kısmının "diğer genel gelirler" isimli bir öz sermaye kaleminde gösterilmesini öngörmektedir. Bir öz sermaye kalemi olan "diğer genel gelirler"de muhasebeleştirilen kazanç ya da kayıp, riske karşı korunan öngörülen işlemin, kazançları etkilediği dönemin gelir tablosunda yeniden sınıflandırılır. Eğer riskten korunan işlem bir varlığın iktisap edilmesi ya da bir borcun ödenmesi ile sonuçlanmışsa, "diğer genel gelirler"de biriken kazanç ve kayıplar, varlık iktisabı ya da borç ödemesinin kazançları etkilediği dönemin gelir tablosunda yeniden sınıflandırılır. Ancak, kuruluş bu işlemin zararlı sonuçlanmasını bekliyorsa, kayıp doğrudan gelir tablosuna yansıtılabilir.

Avrupa Birliği düzenlemelerinde riskten korunma amaçlı sözleşmelerde meydana gelen kazanç ya da kayıpların öz sermaye hesap grubunda "cari değer karşılığı (yedeği)" olarak tutulması öngörülmektedir.

Cari değer riskinden korunmada olduğu gibi, riskten koruma aracı (futures sözleşmesi), itfa olursa, satılırsa, sona ererse, artık riskten korunma muhasebesinin koşullarını sağlamıyorsa, işletme nakit akışı riskinden korunma muhasebesi uygulamaya devam etmez. Bu durumda, futures sözleşmesine ilişkin olarak, riskten korunmanın etkin olduğu durumda öz sermaye hesap grubunda birikmiş olan kümülatif kazanç veya kayıplar, öngörülen işlem gerçekleşene kadar burada ayrı bir kalem olarak bekletilir. Ancak, artık bu işlemin de gerçekleşmesi beklenmiyorsa, öz sermaye hesap grubunda birikmiş olan kümülatif kazanç veya kayıplar dönemin gelir tablosuna (net kar ya da zararına) yansıtılır.

Yine SFAS 133, “kuruluşun nakit akışı riskine karşı korunmaktan vazgeçmesi” halinde de nakit akışı riskinden korunma muhasebesinin uygulanmaya devam edilmemesi gerektiğini eklemektedir. SFAS 133, nakit akışı riskinden korunma muhasebesinin artık uygulanmaya devam edilmemesi halinde özsermayede biriken tutarların, burada ne kadar tutulabileceğine ilişkin olarak bir süre de belirlemektedir. SFAS 133’e göre, artık sürdürülmeyen bir nakit akışı riskinden kaynaklanan net futures sözleşmesi kazancı veya kaybı, öngörülen işlemin, riskten koruma ilişkisinin belirlendiği resmi belgede yer alan sürenin sonuna kadar ortaya çıkmayacağı ihtimali bulununcaya değin (yada bu tarihten sonra 2 ay daha) “diğer genel gelirler”de izlenmeye devam edilebilmektedir. Bu sürede de öngörülen işlemin ortaya çıkması muhtemel değilse “diğer genel gelirler”de biriken net kazanç ya da kayıp derhal gelir tablosuna yansıtılmaktadır.

Futures sözleşmesinin nakit akışı riskinden korunma amacıyla kullanılması işleminin muhasebe kayıtlarına yansıtılması ile ilgili bir örnek EK/2’de yer almaktadır.

V.5.3. Yabancı Paralı Net Yatırımların Riskten Korunması:

Yabancı Paralı Net Yatırımların Riskten Korunması, döviz kuru riskine karşı riskten korunmayı ifade etmektedir.

Eğer yabancı paralı net yatırımların riskten korunması amaçlı futures sözleşme, Bölüm V.5’te belirtilen, riskten korunma muhasebesinin koşullarını sağlıyorsa, genelde “nakit akışı riskinden korunma” amaçlı futures sözleşmeler gibi muhasebeleştirilmektedir. Ancak burada temel fark, bu ürünlerin dönem sonundaki değerlemesinde, kambiyo muhasebesi ile ilgili değerlemeye ilişkin ilkelerin de göz önünde bulundurulması gerektiğidir.

Vade sonunda ise “öz kaynak” hesaplarına ait kapatma ve farkın ilgili gelir ve gider hesaplarına aktarma kaydı yapılmaktadır.

Avrupa Birliği düzenlemelerinde, sözleşmenin değerlendirilmesi sonucu oluşan değer farkının, şirketin yabancı bir işlemde net yatırımını oluşturan parasal bir kalem ile ilgili olması halinde öz sermayede, “cari değer karşılığı (yedeği)” olarak tutulacağı belirtilmektedir.

Diğer taraftan, SFAS 133’de de benzer bir uygulama ile, riskten korunan varlığın döviz cinsinden olması halinde, “kayıtlı olmayan bir firma taahhüdü yada satılabilir bir menkul kıymetler dahil olmak üzere kayıtlı bir varlık yada yükümlülüğün cari değerindeki değişmelerin riskten korunması, öngörülen bir işlemin nakit akışı riskine karşı korunması, yabancı bir işlemde net yatırımın riskten korunması” şeklinde

riskten korunma işlemlerinin gerçekleştirebileceği belirtilmektedir. SFAS 133, döviz kuru riskine karşı korunmayı 3 gruba ayırmaktadır:

- *Döviz Cinsi Cari Değerin Riskten Korunması*: Döviz cinsi cari değer riskten korunması sonucu ortaya çıkan kazanç ve kayıplar, cari değer riskten korunması gibi (döviz kurlarındaki değişim) muhasebeleştirilebilir.

- *Döviz Cinsi Nakit Akışının Riskten Korunması*: Döviz cinsi nakit akışının riskten korunmasında ise, nakit akışı riskinden korunmaya ilişkin muhasebeleştirme yöntemi uygulanmaktadır.

- *Yabancı Bir İşlemden Net Yatırımın Riskten Korunması*: Yabancı bir işlemde net yatırımın riskten korunmasında, riskten korunma aracındaki (burada farklı olarak türev araç dışında varlıklar da riskten korunma aracı olabilir) kazanç ya da kayıplar öz sermayede gösterilmektedir.

V.6. Riskten Koruma (Hedge) Etkinliğinin Belirlenmesi

Konuya ilişkin muhasebe uygulamalarına bakıldığında, riskten korunma muhasebesi açısından riskten korunmanın hangi koşullarda “etkin” olduğunun belirlenmesinin önem kazandığı görülmektedir.

İşletmenin, bir riskten koruma ilişkisi yaratırken aynı zamanda, riskten koruma işleminin, cari değerde ya da nakit akışında meydana gelen korunulan riske atfedilebilen değişiklikleri dengelemekteki etkinliğini belirleyecek yöntemleri tanımlaması gerekmektedir. Ayrıca tanımladığı bu yöntemi de, riskten koruma işlemi boyunca, riskten korunma işlemini yüksek derecede etkin olmasını bekleyip beklemediğini belirlemek ve işlemin etkin olmayan kısmını ölçmek için kullanılmalıdır.

IAS 39, riskten korunma işlemi süresince kuruluşun, riskten korunan varlığın cari değerindeki değişmelerin, riskten koruma aracındaki cari değer veya nakit akışı değişiklikleri tarafından hemen hemen dengeleneceğini bekleyebilmesi ve sonuçların %80 ile %125 arasında olması halinde, riskten korunma işleminin yüksek derecede etkin saymaktadır. Örneğin, futures işlemindeki kayıp 120 ise ancak riskten korunan nakitteki kazanç 100 ise, dengelemenin (offset) olup olmadığı 120/100 (%120) ya da 100/120 (%83) ile ölçülür. Bu sonuç, riskten korumanın yüksek derecede etkin olduğunu göstermektedir.

Gerek IAS 39 ve SFAS 133 numaralı standartlarda, gerekse Avrupa Birliği düzenlemelerinde, riskten korumanın etkinliğinin ölçülmesi için herhangi bir yöntem belirtilmemiştir. Ölçmede bir çok matematiksel yöntem, (oran analizi gibi) kullanılabilir gibi regresyon analizi gibi istatistiksel yöntemler de

kullanılabilmektedir. Kuruluşun uygulayacağı yöntem, o kuruluşun risk yönetim stratejisine göre değişecektir. Farklı tür riskten korumalar için farklı yöntemler uygulanabilmektedir. Kuruluşun resmi bir belge haline getireceği riskten korunma stratejileri riskten korunmanın etkinliğinin nasıl ölçüleceğini de içermelidir.

IAS 39, etkinliğin en az kuruluşun yıllık finansal tablolarının hazırlandığı dönemlerde ölçülmesi gerektiğini, SFAS 133 ise finansal tabloların açıklandığı dönemde yada en az 3 ayda bir bu etkinliğin değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

SFAS 133'e göre, etkinlik her dönem için ayrı ayrı olabileceği gibi, riskten koruma dönemi boyunca kümülatif olarak da ölçülebilir. Ancak etkinliğin olmaması halinde bu ortaya çıktığı dönemin gelir tablosuna yansıtılmalıdır.

Bazen riskten koruma aracı korunulan riskin sadece bir kısmını dengelemektedir. Örneğin, türev araç kullanarak faiz riskinden korunma, türevin cari değerindeki değişimin bir kısmı karşı tarafın kredi riskine bağlı ise, tam etkin olamayacaktır.

Riskten koruma işleminin etkinliğinin belirlenmesi ve belirli durumlar için riskten korunmanın etkin olmayan kısmının ölçülmesi aşağıda bir örnekle açıklanmaktadır (FASB. 1998:49)

ÖRNEK: A Şirketi, Texas'daki deposunda 20.000 metreküp doğal gaz depolamıştır. Doğal gazın cari değerindeki değişim riskinden korunmak için, 20.000 metreküpe eşit tutarda doğal gaz futures sözleşmesini borsada satar. Sözleşme, doğal gazın Luisiana'daki bir depoya teslimini öngörmektedir.

Riskten korunma işleminin beklenen etkinliğinin belirlenmesi: A Şirketi'nin Texas'daki doğal gazının ve futures işlemine konu doğal gazın fiyatı, bölgesel etkenler (yer, boru hattından taşıma maliyeti, arz ve talep gibi.) nedeniyle farklılık gösterecektir. Bu nedenle, A Şirketi, doğal olarak riskten koruma işleminin tam etkin olmasını beklememektedir. Ancak buna doğrudan karar vermeyip bir takım istatistiksel yöntemler kullanılmalıdır. İki fiyat arasındaki ilişkiyi sayısal olarak belirlemek için A Şirketi geçmiş yıllarda, Texas'daki doğal gaz spot fiyatları ile Luisiana'daki spot fiyatlar arasındaki ilişkiyi futures sözleşmesi açısından inceleyerek bir korelasyon analizine gidebilir.

Riskten korunma işleminin etkin olmaması: Şirketin riskin yüksek derecede etkin olup olmadığını belirleme yöntemine bağlı olarak, riskten korunma işlemi: a) Luisiana'daki spot fiyatlardaki değişmeye atfedilebilen futures sözleşmesinin cari

değerinde meydana gelen değişikliğin b) Texas'taki doğal gazın spot fiyatındaki metreküp başına değişimin 20.000 ile çarpımı tutarını dengelemediği ölçüde etkin değildir ve fark doğrudan gelir tablosunda yer almalıdır.

V.7.Teminatlar

Futures sözleşmeleri, Bölüm I.2'de de belirtildiği üzere, bir takım teminat (marjin) yükümlülükleri getirmektedir. IAS 39'a göre, marjin, takas odası için bir tür teminat olup, nakit, menkul kıymet, veya belirli diğer varlıklardan yani likit varlıklardan oluşmaktadır. Bu nedenle, marjin tutarları, futures sözleşmesinin maliyetine (ilk kayıta) dahil edilmemeli, ayrı hesaplarda izlenmelidir.

VI. FUTURES SÖZLEŞMELERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN TÜRKİYE İÇİN GETİRİLEN YÖNTEM

Türkiye'de futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin olarak yakın zamana kadar her hangi bir düzenleme bulunmamakta ve türev ürünlerin hukuki niteliğine, muhasebeleştirilmelerine ve vergilendirilmelerine ilişkin düzenleme eksikliğinin bulunması nedeniyle de uygulayıcılar arasında farklı görüşler bulunmaktaydı.

Bu görüşler futures sözleşmelerinin (genel olarak türev araçların) menkul kıymet sayılıp sayılmaması ile ilgili olup, özetle aşağıda yer verilmektedir (Arıkan.2000).

- Futures sözleşmelerinin adi sözleşme sayılması ve vade sonunun gelmesi beklenerek, vade sonunda tahakkuk edecek olan kar veya zararın vade sonunda gelir tablosuna yansıtılması gerektiğini savunan görüş

- Futures sözleşmelerinin menkul kıymet sayılması ve ortaya çıkan kar veya zararların vade sonu beklenmeksizin, “dönemsellik ilkesi” uyarınca ortaya çıktıkları dönemde gelir tablosuna yansıtılması gerektiğini savunan görüş

- Futures sözleşmelerinin menkul kıymet sayılması, vade dolmadan bir kar veya zarar beklenemeyeceği ve Vergi Usul Hukuku açısından “tahakkuk” esasına göre “gelir veya karın” vadenin dolmasıyla gerçekleşeceği gerekçeleri ile ortaya çıkan kar veya zararın vade sonunda gelir tablosuna yansıtılması gerektiğini savunan görüş

Diğer taraftan, 23.02.2001 tarih ve 24327 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik çerçevesinde, İMKB bünyesinde dövize dayalı vadeli işlem piyasasının kurulmasıyla türev ürünlerin muhasebeleştirilmesine ilişkin olarak yapılmakta olan yasal düzenleme çalışmaları hızlandırılmış ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun Seri:XI No:19 sayılı “Vadeli İşlem ve Opsiyon Sözleşmelerinin

Muhasebesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ” (Tebliğ) ve buna bağlı olarak Seri:V No:51 sayılı “Aracı Kuruluşların Türev Araçların Alım ve Satımına Aracılık Faaliyetlerinde Düzenleyecekleri Belgeler ve Kayıt Düzeni Hakkında Tebliğ” ile Seri:XI No:18 sayılı “Aracı Kurum Hesap Planı ve Planın Kullanım Esasları Hakkında Tebliğ’de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ” 27 Ağustos 2001 tarih ve 24506 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik ile türev araçlar, menkul kıymetleri de kapsayan daha geniş bir kavram olan “sermaye piyasası aracı” olarak tanımlanmıştır.

IAS 39, FASB 133 ve Avrupa Birliği düzenlemelerinde getirilen tüm türev araçların “cari değer” (fair value) ile değerlendirilmesi esası, Seri:XI No:19 sayılı Tebliğ’de (Tebliğ) de getirilmektedir. Ancak, IAS 39’daki cari değer, Tebliğ’de “makul değer” olarak ifade edilmiş ve “bilgili ve istekli taraflar arasında, her hangi bir ilişkidenden etkilenmeyecek şartlar altında, bir varlığın el değiştirebileceği fiyat veya yükümlülüklerin yerine getirilmesinde esas teşkil edecek olan meblağ olarak” (IAS 39 ile aynı) tanımlanmıştır.

Seri XI, No: 19 sayılı Tebliğ uyarınca, futures sözleşmelerin (Tebliğ’de vadeli işlem sözleşmesi olarak tanımlanmıştır) korunma amaçlı ve spekülasyon amaçlı olmak üzere 2 amaçla yapılabileceği belirtilerek, sözleşmelerin muhasebeleştirilme esasları bu amaçlara bağlı olarak farklılaştırılmıştır.

Korunma amaçlı olmayan vadeli işlemler spekülasyon amaçlı kabul edilmekte ve uzlaşma fiyatı⁶ esas alınarak değerlendirildikten sonra ortaya çıkan değer değişiklikleri, gerçekleştiği anda gelir veya gider hesaplarına alınmaktadır.

Riskten korunma amaçlı işlemler için ise, riskten korunma muhasebesi öngörülmekte ve riskten korunma muhasebesinin uygulanabilmesi için de bazı koşulların varlığı aranmaktadır.

⁶ Seri:XI No:19 sayılı Tebliğ’de, değerlendirme yapılırken Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik’te tanımlanan “uzlaşma fiyatı”nın esas alınacağı belirtilmekte olup, söz konusu Yönetmeliğin 36’ncı maddesinde, uzlaşma fiyatının borsa yönetim kurulu tarafından sözleşme türü bazında belirlenen yöntem esas alınarak hesaplanacağı hükmü yer almaktadır. 19 Temmuz 2001 tarih ve 24467 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İMKB Vadeli İşlemler Piyasası İşlem ve Üyeliğine İlişkin Yönetmelik’in 3’üncü maddesinde “uzlaşma fiyatı”nın “Takas merkezi tarafından vadeli işlem sözleşmelerinin günlük teminat ayarlamalarında kullanılmak üzere belirlenecek fiyat” olduğu belirtilmiş, aynı tarih ve sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İMKB Vadeli İşlemler Piyasası Takas Merkezi Üyeliği ve İşlemlerine İlişkin Yönetmelik’in 32’nci maddesinde ise uzlaşma fiyatının belirlenmesine ilişkin olarak bazı esaslar getirilmiştir.

Koşullardan ikisi, IAS 39 ile getirilen “riskten korunma işleminin etkinliğinin güvenilir bir biçimde ölçülebilmesi için riskten korunan varlığın cari değeri veya nakit akışı ile riskten koruma aracının cari değerinin güvenilir bir biçimde ölçülebilmesi gerektiği” düzenlemesi ile paralel olarak getirilen,

- Korunması amaçlanan varlık veya yükümlülüğün Seri:XI No:1 ile tanımlanan “rayiç bedel” üzerinden değerlendirilmesi ve
- Korunması amaçlanan kalemlerin “makul değer”lerinin güvenilir bir biçimde elde edilebilir olmasıdır.

Tebliğ’de riskten korunması amaçlanan varlık veya yükümlülüklerin “ rayiç bedel” üzerinden değerlendirilmiş olması koşulunun getirilmesinin nedeni, bazı varlıkların piyasa değeri üzerinden, bazılarının ise maliyet değeri üzerinden izlenmesidir. Bu husus, Bölüm II.2’de de belirtildiği üzere, risk muhasebesinin uygulanması açısından zorluklar yaratmaktadır.

Diğer taraftan, yine başta IAS 39 olmak üzere SFAS 133 ve Avrupa Birliği düzenlemelerinde olduğu gibi; korunulması amaçlanan riskin niteliği, işletmenin risk yönetim stratejisinin, riske karşı korunma ilişkisinin, korunma aracının niteliğinin ve riskten korunmanın etkinliğinin nasıl değerlendirileceğinin bir belgeye ve yetkili organ kararına dayandırılması ve bu çerçevede riskten korunma işlemin etkinliğinin de mali tablo hazırlama dönemlerinde sürekli olarak değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği hususları da riskten korunma muhasebesinin uygulanabilmesi için Tebliğ’de öngörülen koşullardır.

Riskten korunma muhasebesi için, riskten korunması amaçlanan kalemlerin, işletmeyi “döviz kuru”, “fiyat” ve “faiz oranı” risklerine maruz bırakıyor olması gerektiği de Tebliğ ile getirilen bir diğer ön koşuldur.

Riskten korunma muhasebesi için gerekli koşulların artık sağlanmaması ya da riskten korunma amacıyla kullanılan sözleşmenin ters pozisyon almak suretiyle kapatıldığı veya vadesinin sona erdiği durumlarda riskten korunma muhasebesine son verilebilmektedir.

Uluslararası standartlar ve SFAS 133’den farklı olarak Tebliğ’de “makul değer değişikliği riskine karşı korunma” ve “nakit akışı riskine karşı korunma” olmak üzere 2 ayrı tür riskten korunma muhasebesi öngörülmüş, döviz cinsi varlık ve yükümlülüklerin riskte korunmasına yönelik olan “döviz kuru riskine karşı korunma” ayırımına gidilmemiştir.

Tebliğ uyarınca, **makul değer değişikliği riskine karşı korunma** mevcut bir varlık, yükümlülük ya da belirli bir riskle ilişkisi kurulabilen ve mali tablolarda gösterilmeyen taahhütlerin makul değerinde meydana gelen değişikliklere karşı korunmadır ve aşağıdaki şekilde muhasebeleştirilir:

- Makul değer değişikliği riskine karşı korunma amacıyla tutulan varlığın değerinde meydana gelen değişiklikler cari dönemin gelir tablosuna yansıtılır,
- Söz konusu varlığın değerinde ise makul değeri yansıtacak şekilde ayarlama yapılarak, ilgili kalemin tabi olduğu hükümlere uygun olarak kayıtlara yansıtılır.

Taahhütlerin gerçek değerinin riskten korunmasında, taahhütlerin değerinde meydana gelen değişikliklerin de mali tablolara yansıtılması gerektiği belirtilmekte olup, Tebliğ’de taahhütlerin riskten korunması bir makul değer riskinden korunma olarak kabul edilmiştir.

Tebliğ’de tanımlanan diğer riskten koruma muhasebesi **nakit akışı riskine karşı korunma** olup, nakit akışı riskinden korunma, “mevcut bir varlık veya yükümlülük ya da belirli bir riskle ilişkisi kurulabilen gelecekteki muhtemel işlemlerin nakit akışlarında meydana gelen değişikliklere karşı korunma” olarak tanımlanmıştır. IAS 39’da yer alan “meydana gelen nakit akışı değişikliklerinin geliri etkiliyor olması” koşulu Tebliğ’de yer almamaktadır.

Tebliğ’e göre nakit akışı riskinden korunma işlemi aşağıdaki şekilde muhasebeleştirilmelidir:

- Riske karşı koruma aracının değerinde meydana gelen artış ve azalışların riski dengelemekte etkili kısmı ilk olarak, kısa veya uzun pozisyon alınmasına göre, bilançoda vadeli işlem sözleşmelerinden kaynaklanan ertelenmiş gider/gelir olarak yedekler hesabı içerisinde muhasebeleştirilir ve riske karşı koruma işleminin sonuç hesaplarını etkilediği dönem yada dönemlerde gelir tablosuna yansıtılır.
- Dengelenmekte olan riskle ilgili olarak riske karşı korunma aracının değerindeki kümülatif değişme, korunan kalemin veya işlemin makul değerindeki kümülatif değişmeden farklılaştığı zaman, riske karşı korunma aracının değerindeki değişimin etkisiz kalan kısmı gelir tablosuna yansıtılır.
- Başlangıçta gerçekleşmesi beklenen işlemin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeme ihtimalinin ortaya çıkması sonucu nakit akışı riskine karşı yapılan koruma işlemi sona ererse, vadeli işlem sözleşmesinden kaynaklanan “ertelenmiş gider/gelir” kalemi altında kaydedilen tutar gelir tablosuna aktarılır.

Tebliğ’de riskten korunma işleminin etkinliğinin değerlendirilmesini ve buna ilişkin açıklamanın da etkinliğin değerlendirilmesinde kullanılan yöntemle birlikte mali tabloların dipnotlarında açıklanması gerektiği öngörülmektedir.

Diğer taraftan, vadeli işlem sözleşmeleri için takas kurumlarına verilen nakit teminatların menkul kıymetler hesabında izlenmesi, menkul kıymet ve döviz olarak verilen teminatların ise, mali tablolarda ilgili oldukları muhasebe standartlarına göre değerlendirilmesi ancak bu varlıkların vadeli işlem sözleşmelerinde meydana gelen zararlar nedeniyle işletmelerin mülkiyetinden çıkması halinde, değerlemenin sözleşme nedeniyle teminattan karşılanan zararların tutarının dikkate alınarak yapılması gerektiği düzenlenmiştir.

Vadeli işlem sözleşmesinin piyasa değerinde meydana gelen değişimler ve teminat hesabından elde edilen faiz nedeniyle takas kurumundan olan alacakların da yine menkul kıymet hesabında izlenmesi gerektiği hükme bağlanmıştır.

Vadeli işlem sözleşmelerinin elde etme maliyetinin belirlenmesinde ise hareketli ağırlıklı ortalama yöntemi öngörülmektedir.

Tebliğ’de vadeli işlemler ile ilgili kamuyu aydınlatmaya ilişkin olarak da bazı düzenlemeler getirilmiştir. Düzenleme çerçevesinde işletmelerin, ayrı ayrı sözleşme cinsi bazında, ilgili miktarları da belirtmek suretiyle sözleşmelerin cinsi, yapılış amacı, riskin niteliği, risk yönetim stratejisi, riske karşı korunma ilişkisi, işletmenin mali durumuna muhtemel etkileri, nakit akışının zamanı, önceden gerçekleşeceği tahmin edilen ve bu tahmine dayanılarak muhasebeleştirilen, ancak gerçekleşmeyeceği anlaşılan işlemlerin gerçekleşmemesinin nedenleri, sözleşmeler nedeniyle cari dönemde gelir tablosu ile ilişkilendirilmeyen gelir ve giderler, sözleşme gruplarının birlikte değerlendirilmesinde kullanılacak korelasyonun belirlenmesine ilişkin esaslar ve korelasyon katsayısı hakkında mali tablolarının dipnotlarında açıklama yapmaları gerekmektedir.

VII. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Günümüzün hızla değişen ekonomik şartları, işletmeleri karşı karşıya kaldıkları risklere karşı daha fazla korunmaya zorlamaktadır. Bu da işletmeler tarafından türev ürünlerin kullanımını yaygınlaştırmaktadır. Diğer taraftan, türev araçlar riskten korunma araçları olmanın yanında, ticari kar amaçlı (spekülatif) da kullanılabilir. Herhangi bir işlemde olduğu gibi, türev ürünlerle yapılan işlemlerin de sonucu

kaydedilecek, sınıflandırılacak, raporlanacak ve analiz edilecek duruma getirilecektir. Ancak, bu aşamada bir takım kayıtlama, değerlendirme ve raporlama sorunları ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Türev araçların muhasebe sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla, Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (IASC) ve söz konusu araçların yoğun olarak kullanıldığı ülkelerde çalışmalar yapılmış ve türev araçların muhasebeleştirilmesi kurallara ve standartlara bağlanmıştır.

Futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde esas alınmak üzere, Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi'nin, IAS 32 ve IAS 39 numaralı standartlar olmak üzere 2 temel standardı bulunmaktadır. IAS 32 numaralı standart, IASC tarafından Mart 1995'te kabul edilmiş, Aralık 1998'de IAS 39 numaralı standardın kabul edilmesi ile, standartta bazı değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. IAS 32 numaralı standardın amacı, bilanço içi ve bilanço dışı finansal araçların firmanın finansal durumuna, performansına ve nakit akışına etkisini finansal rapor kullanıcıları açısından daha anlaşılır hale getirmektir. IAS 39 numaralı standart ise, 15.05.1999 tarihinde yayımlanmış olup, Kasım 2000'de IASC, standartta bazı değişiklikler yapmıştır. IAS 39, işletmelerin türev araçlar dahil olmak üzere tüm finansal varlık ve yükümlülüklerinin muhasebeleştirilmesi, değerlendirilmesi ve bunlara ilişkin bilgilerin kamuya açıklanması ile ilgili standartlar belirlemektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Finansal Muhasebe Standartları Kurulu'nun (FASB) SFAS 107 ve SFAS 133 numaralı standartları futures sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde esas alınan standartlardır. SFAS 107 numaralı standart, FASB tarafından Aralık 1991 tarihinde yayımlanmış, Haziran 1998 tarihinde SFAS 133 numaralı standardının yayımlanmasından sonra revize edilmiştir. SFAS 107 numaralı standart, finansal araçların cari değerlerinin açıklanması ile ilgilidir. Bu standardın amacı, tüm türev araçlar dahil olmak üzere bütün finansal araçların bilançoda kaydedilip edilmediğine bakılmaksızın cari değerleri ile açıklanmasını sağlamaktır. SFAS 133 numaralı standart ise, 15 Haziran 1999 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Standardın amacı, türev araçların ve riskten korunma işlemlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin esaslar belirlemektir.

Avrupa Birliği düzenlemelerinde ise, "Belirli Şirketlerin Yıllık Hesapları" ile ilgili 78/660/EEC, "Konsolide Hesaplar" ile ilgili 83/349/EEC ve "Bankalar ve Diğer Finansal Kurumların Yıllık ve Konsolide Hesapları" ile ilgili 86/635/EEC direktiflerinde, futures sözleşmelerinin (genel olarak bütün türev araçların)

muhassebeleştirilmesi konusuna yer verilmektedir. Avrupa Birliği Konseyi, IAS 39'un getirdiği yeni düzenlemeleri dikkate alarak, 31 Mayıs 2001 tarihinde söz konusu direktiflerde bazı değişiklikler yapmıştır.

Futures sözleşmelerinin muhassebeleştirilmesi açısından IASC, FASB ve Avrupa Birliği düzenlemelerinde yer alan ortak noktalar;

- Futures sözleşmelerinin, cari değerleri esas alınarak finansal tablolara yansıtılması,
- Futures sözleşmesi süresince, sözleşmenin cari değerinde ortaya çıkacak kazanç ve kayıpların, sözleşmenin iktisap edilme amacına göre (spekülatif gelir amaçlı veya riskten korunma amaçlı), gelir tablosuna yansıtılması veya özsermaye hesap grubu içerisinde izlenmesi,
- Futures sözleşmelerinin, riskten korunma amacıyla kullanılmaları halinde, riskten korunma muhassebesi için belirlenen kriterleri taşıması,
- Riskten korunma amacıyla kullanılan futures sözleşmelerinin, cari değer riskinden korunma amaçlı, nakit akışı riskinden korunma amaçlı ya da yabancı paralı net yatırım riskinden korunma amaçlı olmaları dikkate alınarak, sözleşmelerin cari değerinde meydana gelen artış ve azalışların farklı muhassebe uygulamalarına tabi tutulması, şekilde özetlenebilir.

Türkiye'de ise 23.02.2001 tarih ve 24327 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik çerçevesinde, İMKB bünyesinde dövizde dayalı vadeli işlem piyasasının kurulmasıyla türev ürünlerin muhassebeleştirilmesine ilişkin olarak yapılmakta olan çalışmalar hızlandırılmış ve Seri:XI No:19 sayılı "Vadeli İşlem ve Opsiyon Sözleşmelerinin Muhasebesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ" (Tebliğ) ve buna bağlı olarak Seri:V No:51 sayılı "Aracı Kuruluşların Türev Araçların Alım ve Satımına Aracılık Faaliyetlerinde Düzenleyecekleri Belgeler ve Kayıt Düzeni Hakkında Tebliğ" ile Seri:XI No:18 sayılı "Aracı Kurum Hesap Planı ve Planın Kullanım Esasları Hakkında Tebliğ'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ" 27 Ağustos 2001 tarih ve 24506 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Futures sözleşmelerinin muhassebeleştirilmesine ilişkin olarak Türkiye için getirilen yöntem, uluslararası standartlar, Avrupa Birliği düzenlemeleri ve ABD düzenlemeleri çerçevesinde değerlendirildiğinde özellikle, riskten korunma amacıyla kullanılan sözleşmelerde "riskten korumanın etkinliği" konusunda düzenlemeye açıklık

getirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Futures piyasasının Türkiye açısından yeni bir piyasa olması ve türevin taşıdığı risklerin iyi ölçülerek değerlendirilmesi gerekliliğinin yanında, “riskten korumanın etkinliği” söz konusu araçların muhasebeleştirilmesinin de çok önemli bir unsurdur. Dolayısıyla riskten korumanın etkinliğinin de ne anlama geldiği, nasıl ölçülmesi ve nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususlarında detaylı bir düzenlemeye ihtiyaç vardır. Ayrıca, etkinliğin ne kadar zamanda bir ölçülmesi ve değerlendirilmesi gerektiği hususunda da bir alt sınır belirlemek gerektiği düşünülmektedir.

Diğer taraftan, henüz uluslararası standartlar ve yurtdışı uygulamalarında da tamamiyle gerçekleştirilememiş olmakla birlikte, mali tablolarda tüm varlık ve yükümlülükler için “cari değer” esasının uygulanması yönünde genel bir eğilim görülmektedir. Çünkü “cari değer” ile gösterilmemiş varlıklar açısından “riskten korunma muhasebesi”nin uygulanması, çalışmanın II.2 Bölümünde de belirtildiği gibi, güçlük teşkil etmektedir. Türkiye’de de oluşturulacak düzenlemelerde bu hususun dikkate alınmasında yarar görülmektedir.

Tebliğ’de “makul değer değişikliği riskine karşı korunma” ve “nakit akışı riskine karşı korunma” olmak üzere 2 ayrı tür riskten korunma muhasebesi öngörülmüş, döviz cinsi varlık ve yükümlülüklerin riskten korunmasına yönelik olan “döviz kuru riskine karşı korunma” ayırımına gidilmemiştir. Özellikle Türkiye’de döviz kullanımının yoğun olması, döviz cinsi varlık ve yükümlülüklerin işletmenin risk yapısını önemli ölçüde etkilediği dikkate alındığında, uluslararası uygulamaya paralel olarak “döviz kuru riski”ne karşı korunma muhasebesinin de ayrıca Tebliğ kapsamına alınması gerektiği düşünülmektedir.

Konu kamuyu aydınlatma düzenlemeleri açısından ele alındığında ise, futures sözleşmelerinin taşıdıkları risklerin finansal tablolara etkilerinin, mali tablo kullanıcılarına daha doğru ve anlaşılır şekilde açıklanabilmesi amacıyla, her bir sözleşme için mali yıl içinde sözleşmelerin cari değerindeki değişiklikler nedeniyle özsermaye hesap grubunda meydana gelen hareketleri gösteren bir tabloya da mali tabloların dipnotlarında yer verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ARIKAN, A. Naci

2000 Opsiyon Sözleşmelerinin İşleyişi ve Vergisel Boyutu, TURMOB Yayınları, Sirküler Rapor Serisi, Seri No:11, Ankara

ÇETİN, Tuncay

1999 Vadeli (Future) İşlemler, İşleyişi ve Vergisel Boyutu, TURMOB Yayınları, Sirküler Rapor Serisi, Seri No:28, Ankara

EROL, Ümit

1999 Vadeli İşlem Piyasaları Teori ve Pratik, Emir Ofset Matbaacılık Ltd. Şti. İstanbul

European Parliament

2001 Texts Adopted at the sitting of 15 May 2001, Draft Text:A5-0130/2001

Financial Accounting Standards Board (FASB)

1998 Statement of Financial Accounting Standards No:133 Accounting for Derivative Instruments And Hedging Activities, Financial Accounting Series, No:186-B

1999 Summary of Derivatives Types, FASB

2000 Statement of Financial Accounting Standards No:138 Accounting for Certain Derivative Instruments and Certain Hedging Activities, an amendment of FASB Statement No:133, Financial Accounting Series No:210-B

GÜNDÜZ, Lokman ve M. TUTAL

1995 Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi: Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Öneri, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Yayın No:193, İstanbul

İMAMOĞLU, Nevin

1996 Finansal Futures İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi, SPK Araştırma Raporu, Ankara

International Accounting Standards Committee (IASC)

1999 International Accounting Standards 1999, Full Text of all International Accounting Standards and SIC Interpretations extant at 1 January 1999

2001 Accounting for Financial Instruments, Standards, Interpretations, and Implementation Guidance

2001 IAS 39 Implementation Guidance Question and Answers, July 2001

JOHNSON, Todd ve başk.

1994 Hedge Accounting: Is Defferal The Only Option?, Journal of Accountancy, January 1994

KARACAER, Semra

- 1997 Vadeli İşlemler Piyasası Araçları ve Muhasebe Uygulamaları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, Muhasebe-Finansman Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara
- KAYGUSUZ, Sait Yüksel
- 1998 Finansal Türev Ürünlerinde Muhasebe Esasları, SPK Yayınları No:113, Ankara
- ÖNCE, Saime
- 1995 Türev Ürünlerin Muhasebe Sorunları ve Bankalar İçin Muhasebeleştirme Şekilleri, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Yayın No:192, Eskişehir
- ÖRTEN, Remzi ve İ. ÖRTEN
- 2001 Türev Finansal Araçlar ve Muhasebe Uygulamaları, Gazi Kitabevi, Ankara
- PACTER, Paul
- 1999 IAS 39 Compared with FASB Standards, Accountancy International Magazine, June 1999
- SEİGEL.R.D.&.SEİGEL.R..D
- 1990 The Futures Markets, McGraw Hill Book Comp. USA
- SELVİ, Yakup
- 2000 Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi, Arc Yayınları.5, İstanbul
- TURGAY, Hale
- 2001 Opsiyon Piyasaları ve Opsiyon Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, Muhasebe-Finansman Bilim Dalı, Master Tezi, Ankara
- YÜCEL, Esmâ Yeşim
- 2001 Futures İşlemler ve Türkiye Uygulaması, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Bilim Dalı Master Tezi, Ankara

www.europa.eu.int

www.iasc.org.uk

www.turmob.org.tr

EK DİZİNİ

- EK/1** – Futures sözleşmesi ile cari değer riskinden korunma işleminin muhasebeleştirilmesine ilişkin örnek uygulama
- EK/2** - Futures sözleşmesi ile nakit akışı riskinden korunma işleminin muhasebeleştirilmesine ilişkin örnek uygulama

EK/1 FUTURES SÖZLEŞMESİ İLE CARİ DEĞER RİSKİNDEN KORUNMA İŞLEMİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN ÖRNEK UYGULAMA

ÖRNEK: Futures sözleşmesi ile cari değer riskinden korunma⁷

X şirketi, A malından oluşan mal stoğunu, stoğun cari değerinde ortaya çıkabilecek değişikliklerden korumak için bir futures sözleşmesine girmiştir. Riskten korunma ilişkisi, cari değer riskten korunmasının muhasebeleştirilmesine ilişkin koşulları taşımaktadır.

X Şirketi, riskten korunmanın etkinliğini, futures sözleşmesinin cari değeri ile riskten korunan A malının piyasa değerindeki değişimleri karşılaştırarak tespit edecektir. X Şirketi,

- Futures sözleşmesinin büyüklüğü, riskten korunan mal stoğu miktarı ile aynı olduğunda,
- Futures sözleşmesine konu olan varlığın fiyatı, A malı ile aynı büyüklükte değişirse,

riskten korunmanın tam etkin olmasını beklemektedir.

Riskten korunma işleminin başlangıcında, futures sözleşmesinin cari değeri sıfırdır. Mal stoğunun ise defter değeri \$ 1.000.000 ve cari değeri \$ 1.100.000'dır. Yani, 1'inci dönemin ilk günü, X Şirketi, futures sözleşmesine girer ve başlangıçta cari değer sıfır olduğundan, herhangi bir kazancı yada kaybı olmaz

1) Riskten korunmanın tam etkin olması durumu

1'inci dönemin son günü, futures sözleşmesinin cari değeri \$ 25.000 yükselmiş, mal stoğunun değeri ise \$ 25.000 düşmüştür. X Şirketi mal stoğunu satar ve futures sözleşmesini de 1'inci dönemin son günü işleme koyar.

Bu durumda X Şirketi, işlemi muhasebe kayıtlarına aşağıdaki gibi yansıtacaktır:

1'inci Dönem	Borç (Alacak)			
	Kasa	Futures Sözleşmesi	Mal Stoğu	Gelir Tablosu
- Futures sözleşmesinin cari değerindeki değişme ⁸	-	\$ 25.000	-	(\$ 25.000)
- Mal stoğunun cari Değerindeki değişme	-	-	(\$25.000)	25.000
- Satıştan elde edilen kazanç	\$1.075.000	-	-	(\$1.075.000)
- Mal stoğunun maliyeti	-	-	(\$ 975.000)	(\$ 975.000)
-Futures sözleşmesinin işleme konulması	<u>\$25.000</u>	<u>(\$ 25.000)</u>	<u>-</u>	<u>-</u>
SONUÇ	\$ 1.100.000	\$ 0	(\$ 1.000.000)	(\$100.000)

⁷ FASB. Statement of Financial Accounting Standards No:133 Accounting for Derivative Instruments And Hedging Activities, Financial Accounting Series, No:186-B, 59'uncu sayfadaki örnekten yararlanılmıştır. Örneği basitleştirmek amacıyla, komisyon, başlangıç marjini ve diğer transfer maliyetleri dikkate alınmamıştır.

⁸ Tabloda yer alan "kasa", futures sözleşmesi", "mal stoğu" ve "gelir tablosu" başlıkları ilgili hesapları göstermektedir. Futures sözleşmesinin cari değerindeki \$25.000'lık artış, futures sözleşmesi hesabına borç, gelir tablosuna ise alacak olarak yansımaktadır.

Eğer X Şirketi, riskten korunan mal stoğunu riskten koruma işlemi başlangıcında satsaydı, bu satıştan elde edeceği kazanç \$ 100.000 olacaktı. Mal stoğunun cari değerindeki değişme riskinden korunarak şirket, riskten korunma süresi sonunda mal stoğunun cari değeri \$25.000 azalmış olmasına rağmen aynı kazancı elde etmiştir.

2) Riskten korunmanın etkin olmaması durumu

1'inci durumda riskten korunma tam etkin olmuştur, çünkü futures sözleşmesi mal stoğundaki kayıpları tamamen dengelemektedir.

Futures sözleşmesinin değerinin \$22.500 artması ve mal stoğunun değerinin ise \$25.000 düşmesi halinde, riskten korunmanın etkin olmayan \$ 2.500'lık kısmı gelir tablosuna yansıtacaktır.

Bu durumda X Şirketi, işlemi muhasebe kayıtlarına aşağıdaki gibi yansıtacaktır:

<u>1'inci Dönem</u>	<u>Borc (Alacak)</u>			
	<u>Kasa</u>	<u>Futures Sözleşmesi</u>	<u>Mal Stoğu</u>	<u>Gelir Tablosu</u>
- Futures sözleşmesinin cari değerindeki değişme	-	\$ 22.500	-	(\$ 22.500)
- Mal stoğunun cari Değerindeki değişme	-	-	(\$25.000)	25.000
- Satıştan elde edilen kazanç	\$ 1.075.000	-	-	(\$1.075.000)
- Mal stoğunun maliyeti	-	-	(\$ 975.000)	(\$975.000)
-Futures sözleşmesinin işleme konulması	<u>\$22.500</u>	<u>(\$ 22.500)</u>	<u>-</u>	<u>-</u>
SONUÇ	\$ 1.097.500	\$ 0	(\$ 1.000.000)	(\$97.500)

EK/2 FUTURES SÖZLEŞMESİ İLE NAKİT AKIŞI RİSKİNDEN KORUNMA İŞLEMİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN ÖRNEK UYGULAMA

ÖRNEK: Future sözleşmesi ile nakit akışı riskinden korunma¹

X Şirketi, 6'nci dönemde meydana geleceğini tahmin ettiği bir işlemde (öngörülen işlem) ortaya çıkabilecek nakit akışı değişikliklerinden korunmak istemektedir. Bu nedenle, 1'inci dönemin başında nakit akışı riskinden korunmak amacıyla bir futures sözleşmesine girer. X Şirketinin belgelenmiş risk politikası, riskten korunmanın etkinliğinin, öngörülen işlemin gelecekte beklenen nakit akışlarının bugünkü değeri ile riskten koruma aracı olan futures sözleşmesinin kazanç veya kayıplarının karşılaştırılarak tespitini öngörmektedir. Riskten korunmak istenen nakit akışlarının bugünkü değerleri ve futures sözleşmesinde dönem içerisinde meydana gelen değer değişiklikleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

(\$)	Futures sözleşmesinin değerindeki Artış (Azalış)		Öngörülen işlemin beklenen nakit akışlarının bugünkü değerindeki Artış (Azalış)		E	F
	A	B	C	D		
Dönem	Dönem içindeki değişim	Kümülatif Değişim	Dönem içindeki değişim	Kümülatif Değişim	İki kümülatif değişimden, az olan tutar	Özsermaye kaleminde ayarlama
1	100	100	(96)	(96)	96	96
2	94	194	(101)	(197)	194	98
3	(162)	32	160	(37)	32	(162)
4	(101)	(69)	103	66	(66)	(98)
5	30	(39)	(32)	34	(34)	32

Yukarıdaki tablo hazırlanırken aşağıdaki aşamalar takip edilmektedir:

Birinci Aşama: Futures sözleşmesinin cari değerindeki ve öngörülen işlemin beklenen nakit akışlarının bugünkü değerindeki değişimler belirlenir. (A ve C sütunları)

İkinci Aşama: Futures sözleşmesinin cari değerindeki kümülatif değişim ve öngörülen işlemin beklenen nakit akışlarının bugünkü değerindeki kümülatif değişimler belirlenir. (B ve D sütunları)

Üçüncü Aşama: İkinci aşamada belirlenen tutarlardan en küçük olan değer belirlenir.(E sütunu)

Dördüncü Aşama: En küçük olan değerde dönem içinde meydana gelen değişimler belirlenir. (F sütunu)

¹ FASB. Statement of Financial Accounting Standards No:133 Accounting for Derivative Instruments And Hedging Activities, Financial Accounting Series, No:186-B, 76'ncı sayfadaki örnekten yararlanılmıştır.

Beşinci Aşama: Futures sözleşmesinin değerinde, cari değer değişikliğini yansıtacak ayarlamalar yapılır ve özsermaye kalemi de dördüncü aşamada belirtilen tutarlara uyarlanır.

İşlem, muhasebe kayıtlarına aşağıdaki gibi yansımaktadır:

(\$)		Borç (Alacak)		
Dönem	Açıklama	Futures Sözleşme	Gelir Tablosu	Özsermaye ²
1	Futures sözleşmesinin cari değerine getirilmesi ve özsermaye kaleminin uyarlanması	100	(4)	(96)
2	Futures sözleşmesinin cari değerine getirilmesi ve özsermaye kaleminin uyarlanması	94	4	(98)
3	Futures sözleşmesinin cari değerine getirilmesi ve özsermaye kaleminin uyarlanması	(162)	-	162
4	Futures sözleşmesinin cari değerine getirilmesi ve özsermaye kaleminin uyarlanması	(101)	3	98
5	Futures sözleşmesinin cari değerine getirilmesi ve özsermaye kaleminin uyarlanması	30	2	(32)

Aşağıda yer alan tablo, özsermaye kaleminin dönemle itibariyle kümülatif başlangıç ve bitiş bakiyelerini göstermektedir:

(\$)		Özsermaye Kalemi -Borç (Alacak)		
Dönemler	Dönem Başı	Cari değerdeki değişiklik	Yeniden sınıflandırma	Dönem Sonu
1	0	(96)	0	(96)
2	(96)	(94)	(4)	(194)
3	(194)	162	0	(32)
4	(32)	98	0	66
5	66	(30)	(2)	34

Yeniden sınıflandırma sütunu, gelir tablosu ve özsermaye kalemi arasında yapılan yeniden sınıflandırma işlemini göstermektedir. Bu sütunda 2'nci dönemde yer alan \$(4), önceki dönemin gelir tablosunda yer almış olan futures işlemi kazancını göstermektedir.

² Bu sütunda yer alan tutarlar, her dönem özsermaye eklenecek (ya da çıkarılacak), o döneme ait “ek” tutarları göstermektedir.

Bu tutarın 2'nci dönemde yeniden özsermaye kaleminde sınıflandırılmasının nedeni, futures sözleşmesindeki kümülatif kazancın, riskten korunan beklenen nakit akışlarının bugünkü değerindeki kümülatif değişmeyi dengeleyecek tutardan az olmasıdır. Bu sütunda 5'inci dönemde yer alan \$(2) ise, önceki dönemde özsermaye kalemine yansımış olan futures sözleşmesindeki kayıptır.4'üncü dönemin sonunda, futures sözleşmesinin kümülatif kaybı olan \$69, mutlak olarak, riskten korunan beklenen nakit akışlarının bugünkü değerindeki \$66'lık artıştan büyüktür. Aradaki \$3'lık fark, 4'üncü dönemde gelir tablosuna yansımıştır.

5'inci dönemde, futures sözleşmesinin değeri \$30 artmış ve kümülatif kaybı düşürmüştür. Riskten korunan beklenen nakit akışlarının bugünkü değeri de \$32 azalmış ve kümülatif değer kazancını düşürmüştür. Bu dönemde futures kazancı, \$2 daha azdır. Toplam futures kazancı özsermaye kaleminde izlenecektir. Bunun yanında, \$3 olan futures sözleşmesindeki kümülatif kaybın, riskten korunan beklenen nakit akışlarının bugünkü değerindeki kazancı aşan kısmı \$5'a çıkmıştır.

Sonuç olarak, \$5 olan kümülatif farkın gelirlerde gösterilebilmesi için, \$2 özsermaye kaleminden gelirler kalemine alınarak yeniden sınıflandırılır.